

GIDS NATUUROPVANG

Ontwikkeling van de natuur
in de buitenruimten van de
kinderopvang (0-3 jaar)

ENVIRONNEMENT.BRUSSELS

INHOUD

INLEIDING	3
15 GOEDE REDENEN OM DE VERBINDING TUSSEN KINDEREN EN DE NATUUR TE HERSTELLEN	4
PROJECTOPROEP “NATUUROPVANG”	6
DE 5 PROEFPROJECTEN “NATUUROPVANG”	7
Peutertuinen van Sacré Cœur	9
Kinderdagverblijf 't folieke	11
Gemeentelijke crèche du Chat	13
Kinderdagverblijf « la Maison en couleurs »	15
Kinderdagverblijf les Petits Poneys	17
HET NATUURPROJECT, STAP VOOR STAP	19
PRAKTISCHE FICHES VOOR DE INRICHTING VAN DE TUIN	23
Hoe kiest u de planten?	24
Hoe planten kunnen helpen bij het ontwikkelen van de zintuigen?	26
Verticale vegetatie	27
Groen op een verharde plaats	33
De bloemenweide	36
Het natuurlijke grasveld	37
Bodembedekkers	38
Perken met vaste planten	39
Voederhuisjes en nestkastjes voor vogels	40
Insectenhôtels	42
Levende wilgenhut	44
De vierkantemeter-moestuin	45
WOORDENLIJST	47
INTERESSANTE BRONNEN OM NOG EEN STAP VERDER TE GAAN	48
CONTACTDIENSTEN VOOR 'NUL PESTICIDEN' EN HET VERWELKOMEN VAN DE NATUUR IN	
DE KINDEROPVANGOMGEVING	49
BIJLAGE - PLANTENLIJST TER INSPIRATIE	50

INLEIDING

WAAROM DEZE GIDS ?

Deze gids is bestemd voor kinderopvangomgevingen, hoofdzakelijk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Hij is bedoeld om :

- Mensen warm te maken voor meer natuur in de buitenruimten en argumenten op tafel te leggen die kunnen helpen om de eventuele terughoudendheid weg te nemen (zie inleiding hieronder) ;
- Concrete ideeën voor te stellen (zie onder meer de proefprojecten blz. 7) ;
- Praktische richtlijnen mee te geven om de uitvoering te vergemakkelijken (zie de praktijkfiches op blz 23) ;
- Enkele pedagogische richtlijnen voor te stellen om nog meer van deze ruimte te genieten met de kinderen (zie onder meer het hoofdstuk «De zintuigen ontwikkelen met planten» blz 26 en de proefprojecten blz 7).

IS ER EEN GEBREK AAN NATUUR IN DE KINDEROPVANG ?

Volgens een onderzoek dat de ONE (Frans-talige tegenhanger van Kind & Gezin) heeft uitgevoerd in 2018-19, beschikt 98% van de kinderopvangomgevingen over een buitenruimte, maar in Brussel is 24% daarvan kunstmatig ingericht: binnenplaats, terras of kunstgras. In de hoofdstad heeft 67% van de respondenten een natuurlijk gazon, maar slechts 23% heeft daarnaast nog een bloembed, een boomspiegel of een haag en amper 14% beschikt over een moestuin. Gras is dus het meest «natuurlijke» element waartoe de meeste Brusselse kinderen dagelijks toegang hebben.

45% van de respondenten zegt dat de kinderen in de winter nooit naar buiten gaan. Amper 9% (!) van de respondenten gaf aan dat de kinderen wel dagelijks naar buiten gaan, ook in de winter. Toch zijn er steeds meer studies die het belang van contact met de natuur, ook op heel jonge leeftijd, aantonen.

Vele actoren wijzen ons op het tekort aan natuur in onze westerse samenlevingen, dat tot stand is gekomen op amper één generatie, en heel wat problemen met zich meebrengt zoals obesitas, hyperactiviteit, astma, depressie, enz. Verstedelijking, schermen en andere ‘verbonden’ voorwerpen, tijdsbesteding... hebben hier veel mee te maken maar dat is niet alles. Er is ook angst voor de natuur en in de huidige context willen we risico’s absoluut vermijden. Dat zorgt ervoor dat we risico’s op korte termijn (zoals ongevallen) uit de weg gaan maar geen oog hebben voor de hierboven genoemde risico’s op langere termijn.

In Denemarken bestaan er al sinds de jaren 1950 scholen in de natuur waar stenen en planten dienstdoen als leermiddelen. Volgens een Scandinavisch spreekwoord bestaat er geen slecht weer, alleen slechte kleren! Hoewel er steeds meer initiatieven het daglicht zien in België, heeft de meerderheid van de kinderen hier nog geen toegang toe.

De brochure “Groene voetjes in de kinderopvang”¹ biedt al een mooi overzicht van de positieve impact van de natuur op kinderen. Wij geven hier graag nog wat extra redenen om te kiezen voor meer natuur in uw kinderopvang (en op elke andere plaats waar dit mogelijk is!).

¹ EcoHuis Antwerpen en Expertisecentrum pedagogische ondersteuning in kinderopvang en school (KdG), 2020. Groene voetjes in de kinderopvang.
Online : <https://www.kindengezin.be/img/artikel-groene-voetjes-in-de-kinderopvang.pdf>

15 GOEDE REDENEN OM DE VERBINDING TUSSEN KINDEREN EN DE NATUUR TE HERS-TELLEN

OMDAT DE KINDERTIJD OM MEER DAN ÉÉN REDEN EEN BEPALENDE PERIODE IS

De meeste gezondheidsvoordelen van de natuur worden vastgesteld bij kinderen, en in meerdere gevallen blijven die overeind tot dat ze volwassen zijn (en mogelijk zelfs hun hele leven).

1. De blootstelling van kinderen aan het zonlicht, dankzij buitenactiviteiten, vertraagt het ontstaan van **bijziendheid**¹ en is noodzakelijk voor de **aanmaak van het botweefsel**². Er wordt aanbevolen dat kinderen minstens 2 uur per dag doorbrengen in de open lucht.
2. De aanwezigheid van planten en andere natuurlijke elementen in de buitenruimten van de kinderopvang stimuleert de **psychomotorische ontwikkeling, de cognitieve ontwikkeling, het inlevingsvermogen, de isociale interactie, de verbeelding** en in het algemeen het **welzijn** van de kinderen³.
3. Kinderen die voornamelijk binnenshuis leven en zelden in contact komen met de natuur, zijn vatbaarder voor obesitas en aandachtsstoornissen⁴.
4. Dagelijkse blootstelling aan groene ruimten lijkt **het geheugen** en de aandacht te verbeteren en gedragsproblemen zoals **hyperactiviteit te verminderen**⁴.
5. Uit Deens onderzoek op bijna een miljoen mensen blijkt dat het risico op het ontwikkelen van **mentale stoornissen** met 55% vermindert bij mensen die tot de leeftijd van 10 jaar zijn opgegroeid in een omgeving waar veel groen aanwezig was⁵.
6. Bij kinderen van 2 tot 5 jaar zorgt een nauw contact met de natuur voor een vermindering van gedrags- of psychologische problemen en angstgevoelens en heeft het een positieve invloed op **pro-sociaal gedrag**⁶.
7. Door ruimte te bieden voor natuur in de buitenspeelruimten wordt **de immuniteit van kinderen tegen ziekten**⁷ verbeterd.
8. In de jaren 1950 stelde Célestin Freinet al vast dat een natuurlijke omgeving kinderen hielp bij het ontwikkelen van sociale vaardigheden, dus het vermogen om contact te leggen met anderen. Sindsdien hebben psychologen kunnen vaststellen dat de natuur ook allerlei leerkanalen biedt op zintuiglijk vlak en wat betreft het nemen van risico's, nieuwe ontdekkingen, creativiteit en omgaan met situaties. De natuur zou ook een rol spelen bij het opbouwen van eigenwaarde en zelfvertrouwen⁸.

¹ Sauer A., 2019. Prévention de la myopie chez les enfants. Les Cahiers d'Ophthalmologie, 226:27-30

² Bacchetta J., 2010. Vitamine D : un acteur majeur en santé ? Archives de Pédiatrie, volume 17, pages 1687-1695

³ Herrington S., 2006. The design of landscapes at child-care centres: Seven Cs. Landscape Research 31(1):63-82

Dowdell K., 2011. Nature and its Influence on Children's Outdoor Play. Journal of Outdoor and Environmental Education volume 15, pages 24-35

Brussoni M., 2017. Landscapes for play: Effects of an intervention to promote nature-based risky play in early childhood centres. Journal of Environmental Psychology Volume 54, Pages 139-150

Park S.J., 2019. Spatial Design of Childcare Facilities Based on Biophilic Design Patterns. Sustainability 2019, 11(10), 2851.

⁴ Louv R., 2008. Last child in the woods: saving our children from nature-deficit disorder. Algonquin Books

⁴ Louv R., 2008. Last child in the woods: saving our children from nature-deficit disorder. Algonquin Books.

⁵ Engemann K. et al., 2019. Residential green space in childhood is associated with lower risk of psychiatric disorders from adolescence into adulthood. Proceedings of the National Academy of Sciences.

Elmira Amoly A., 2014. Green and blue spaces and behavioral development in Barcelona schoolchildren: the BREATHE project. Environmental Health Perspectives.

⁷ Roslund M, et al.: Biodiversity intervention enhances immune regulation and health-associated commensal microbiota among daycare children. Science Advances 6: eaba2578, 20200

⁸ Sheldrake R., 2019. Children and nature. A research evaluation for the Wildlife Trusts. UCL Institute of Education, University College London

OMDAT HET EEN LEVENDIGE SFEER IN UW KINDEROPVANG BRENGT

Uit de ervaringen van onze vijf «proef»-kinderopvangomgevingen is gebleken dat projecten waarbij men de natuur verwelkomt een uitstekende manier kunnen zijn:

9. om **het personeel samen te brengen** rond een nieuw project dat toekomstige generaties zal verenigen, mobiliseren, inspireren en ten goede komen,
10. om **ouders bewust te maken** van de natuur en hen eventueel ook te betrekken bij het leven in de kinderopvang.

OMDAT MENSEN VAN ALLE LEEFTIJDEN NOOD HEBBEN AAN EEN PORTIE NATUUR

11. voor onze **fysieke gezondheid**: de aanwezigheid van groene ruimten lijkt het **sterftcijfer**⁹ te verminderen, waarschijnlijk omdat het een gezondere levensstijl bevordert, zwaarlijvigheid vermindert en de immuniteit ontwikkelt.
12. voor **het welzijn en de geestelijke gezondheid**: regelmatig tuinieren vermindert het risico op **depressie** en **angststoornissen**¹⁰. De blootstelling aan een groene ruimte heeft al een kortstondig reducerend effect op stress⁹ en **agressief gedrag**¹¹.

13. voor de **sociale cohesie**: groene ruimten kunnen een belangrijke rol spelen bij het stimuleren van sociale interactie en het bevorderen van **de gemeenschapszin**⁹, simpelweg door hun aanwezigheid of door het tuinieren.
14. voor de **kwaliteit van het milieu**, wat op zijn beurt een invloed heeft op onze levenskwaliteit. Als indirecte voordelen vermelden we de veerkracht* tegen de klimaatverandering, de beperking van het fenomeen van de stedelijke **hitte-eilanden*** (het «verkoelende» effect van begroeiing), het duurzaam **regenwaterbeheer** (strijd tegen overstromingen) en een verbeterde **luchtkwaliteit**.

OMDAT DE NATUUR NOOD HEEFT AAN RUIMTE

15. De natuur heeft ruimte nodig waar ze zich kan ontwikkelen. Natuurrezervaten volstaan niet om voldoende biodiversiteit* in stand te houden. Verstedelijking en industriële landbouw laten steeds minder ruimte over waar de natuur zijn gang kan gaan. Zelfs in de stad zijn er veel plekken waar de natuur en onze activiteiten kunnen samengaan. Denk bijvoorbeeld aan groene ruimtes, braakliggende terreinen, privétuinen (32% van de groene ruimtes in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest!) en zelfs gevels en balkons!

⁹ WHS, 2016. Urban green spaces and health : a review of evidence..

¹⁰ Soga M. et al., 2017. Gardening is beneficial for health: A meta-analysis. Preventive Medicine Reports.

¹¹ YYounan D, et al.: Environmental determinants of aggression in adolescents: role of urban neighborhood greenspace. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 2016

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

NATUUR OF GROEN?

Let wel, de natuur verwelkomen wil niet zeggen een uniform gazon zaaien of een paar geraniums in een pot planten! Om van al deze voordelen te kunnen genieten, moet de natuur zich kunnen ontwikkelen in al haar diversiteit en dat houdt meer in dan een streepje groen toevoegen. Een wandeling in de wilde natuur (met een grote verscheidenheid aan bomen, grassen en bloemen) zal een pak meer voordelen opleveren dan een wandeling in groene gebieden waar er weinig verschillende soorten groeien

BIODIVERSITEIT BEGRIJPEN

Biodiversiteit* verwijst naar de diversiteit van levende organismen (bio = leven). De natuur is een zeer vaag begrip. Hier stellen we voor om de natuur te bekijken als een synoniem voor het ecosysteem: een geheel van levende organismen die een wisselwerking hebben met elkaar en hun omgeving (bodem, lucht, water). Hoe meer soorten er aanwezig zijn in een ecosysteem, hoe groter de kans dat dit goed functioneert en over voldoende veerkracht* beschikt.

Planten vormen de basis van de voedselketen. Daarom is het aanleggen van een tuin met diverse planten een goede basis voor de ontwikkeling van de biodiversiteit*. In deze gids hebben we talrijke ideeën en tips verzameld die kunnen helpen om dit te bereiken. Let wel, het is niet nodig om te planten en in te grijpen om de biodiversiteit te bevorderen*. De natuur heeft vooral nood aan vrijheid. Dus als u een hoekje van uw tuin heeft waar u de natuur kan laten begaan, dan moet u enkel nog van het spektakel genieten!

PROJECTOPROEP “ NATUROPVANG”

Het begon allemaal in 2018 met het project ‘Nul pesticiden in de kinderopvang’¹⁴, gelanceerd en gecoördineerd door de ONE, dat een samenwerking tot stand bracht tussen de ONE, Leefmilieu Brussel en Adalia 2.0 om kinderopvangomgevingen te informeren over de regelgeving¹⁵ die van kracht is om de gezondheid van kinderen te beschermen tegen de gevaren van pesticiden. Het gebruik van fytofarmaceutische producten¹⁶ in de kinderopvangomgeving is verboden.

Om nog een stap verder te gaan heeft Leefmilieu Brussel de partners voorgesteld om parallel hieraan een projectoproep tot voorbeeldprojecten te lanceren met de naam ‘Natuuropvang’. Het doel hiervan is om aan te tonen hoe het verwelkomen van de natuur, het afschaffen van pesticiden en het ontwikkelen van buitenruimten die gunstig zijn voor de ontwikkeling van kinderen en personeel, met elkaar verzoend kunnen worden. Het ONE, dat in 2016 al een ‘natuur’-benadering

promootte met de publicatie van de brochure ‘Vitamine V(erte)’¹⁷, heeft ook haar steun verleend aan dit project.

Eind 2018 werden vijf proef-kinderopvangomgevingen geselecteerd in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest door een jury met de drie structuren én met de vzw Apis Bruoc Sella, die verantwoordelijk was voor het steunen van alle kinderopvangomgevingen bij het uitvoeren van hun project. De winnaars kregen aangepaste steun voor het plaatsen van biodiversiteitsvriendelijke* inrichtingen, konden opleidingen volgen over ecologisch beheer (zonder pesticiden) van de buitenruimten en kregen een klein budget voor de aankoop van planten, gereedschap, enz. Deze gids is gebaseerd op hun ervaringen, en we hopen dat we u hiermee kunnen inspireren en informeren om zelf aan de slag te gaan!

¹⁴ <https://www.one.be/professionnel/milieus-daccueil/sante-de-lenfant/objectif-zero-pesticide/>

¹⁵ - Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: ordonnantie van 20 juni 2013 betreffende een pesticidegebruik dat verenigbaar is met duurzame ontwikkeling

- Voor het Waalse Gewest: decreet van 10 juli 2013 tot vaststelling van een kader ter verwezenlijking van een duurzaam gebruik van pesticiden

¹⁶ Pesticiden die gebruikt worden om planten te beschermen tegen ziekten, insecten, slakken, of om ongewenste planten te vernietigen (onkruid, mos, enz.)

¹⁷ GoodPlanet Belgium, 2016. Vitamine V(erte), la nature s’invite dans les espaces extérieurs des milieux d’accueil (0-6).

Online: <https://www.one.be/public/brochures/brochuredetail/brochure/vitamine-verte/>

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

DE 5 PROEFPROJECTEN 'NATUUROPVANG'

DE 5 PROEFPROJECTEN 'NATUROPVANG'

DE BEGELEIDSTER VAN DEZE PROEFPROJECTEN GETUIGT

Het begeleiden van deze vijf kinderdagverblijven bij hun project was voor mij een zeer mooie ervaring en ik wil deze vijf teams dan ook van harte feliciteren met wat ze hebben bereikt. Zonder hen zou deze gids nooit gepubliceerd geweest zijn!

DE SLEUTELS TOT HET SUCCES

Ik wil de nadruk willen leggen op een aantal zaken die we geleerd hebben en die volgens mij van cruciaal belang zijn voor het welslagen van het project:

- **Al het personeel uitnodigen om zich te engageren:** u kunt zo'n project als directeur of directrice van een kinderopvang zelf uitvoeren, maar het is minder interessant en minder gemakkelijk dan wanneer het personeel er vanaf het begin bij betrokken is.
- **Het pedagogisch personeel opleiden:** de opleidingen en workshops die ik aan de begeleide crèches heb gegeven, werden op prijs gesteld. Het was een ideale gelegenheid om voor hen om ervaringen en ideeën uit te wisselen. Het heeft hen ook geholpen om met eigen ogen te zien hoe nuttig hun project is voor de biodiversiteit* en om zelf nieuwe ideeën te bedenken waarmee ze kinderen kunnen sensibiliseren voor de natuur.
- **Zich omringen met bekwame en betrouwbare mensen:** of het nu gaat om ouders, burens, personeel of professionals, het loont de moeite om hulp te vragen. Net zoals het de moeite waard is om ervoor te zorgen dat u op hen kunt rekenen.

*Valerie Vanparys van Apis Bruoc Sella
Ondersteuningscel voor het project Natuuropvang*

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

PEUTERTUINEN VAN SACRÉ CŒUR

DE KINDEROPVANG

Inrichtende macht:
gesubsidieerde vzw
Opvangplaatsen (aantal kinderen): 41
Locatie:
Ukkel (Vanderkindere)

DE TUIN

Oppervlakte: 192 m²
Bodem: betegelde koer en grasveld
Oriëntatie/zonblootstelling: goede ligging
Inrichtingen voor vegetatie: enkele struiken in potten langs de muur
Aantal plantensoorten:
3

HET PROJECT IN 'T KORT

Het pedagogische team was al van plan om de buitenruimte opnieuw in te richten. Natuuropvang was dus de gelegenheid bij uitstek om begeleiding te krijgen van specialisten en een specifiek budget te ontvangen.

UITGEGEVEN BUDGET

- **Planten en zaden:** 156,39€
- **Potgrond, schors, enz.:** 201,30€
- **Watertank:** 184,30€
- **Accessoires voor kinderen:** 570,15€
- **Nestkasten:** 28€
- **Totaal:** 1140,14€

Extra uitgaven ten laste van het eigen budget: plantenbakken, inrichtingswerken uitgevoerd door een gespecialiseerd bedrijf

GETUIGENISSEN

“De kinderverzorgsters die al best groene vingers hadden, hebben zich onmiddellijk op het project gestort. Ze weten dat het beter is voor de kinderen om buiten te zijn. De tuin is echt een verlengstuk van de binnenruimte geworden en maakt deel uit van het pedagogische project.”

Carine, directrice.

“Kinderen houden van de natuur. Ze vinden het leuk om dingen te ontdekken tussen de planten, in een stapel bladeren te spelen of om zich te verstoppen in de tipi.”

Manuela, kinderverzorgster.

“De kinderen genieten nu met volle teugen van het spelen in een grasveld dat er wat wilder bij ligt”

Manuela, kinderverzorgster.

► PEUTERTUINEN VAN SACRÉ CŒUR

RESULTAAT

Aantal soorten die geplant werden: 14 (12 kruiden/bijvriendelijke planten, 1 klimmer, 1 struik)

De samenwerking met het tuinbouwbedrijf verliep moeizaam maar nu kunnen we terugkijken op een heel positief eindresultaat. De wilgenhut is echt een favoriet van de kinderen. Alle binnenhekken zijn verwijderd. De nieuwe zandbakken beschikken over een deksel. Er werden mooie plantenbakken met verticale plantenklimrekken geplaatst en voorzien van het nodige groen. Het gras wordt minder vaak gemaaid en kinderen spelen graag tussen de bloemen die in het gras groeien als het wat hoger staat (maar niet hoger dan 20-25 cm).

Er is een insectenhotel en een vogelnestkastje opgehangen om de observatie en verwondering van kinderen te stimuleren. De plantenbakken werden gevuld met eetbare, bijvriendelijke planten.

De kinderen vinden het leuk om de planten water te geven, eraan te ruiken en er zelf mengseltjes mee te brouwen. Bovendien zijn ze best respectvol tegenover de planten. Vanaf september 2020 zullen regenlaarzen deel uitmaken van het pakket dat ouders moeten voorzien, zodat ze ook van de buitenlucht kunnen genieten zelfs wanneer de grond nat is. Ze gaan dagelijks naar buiten, behalve als het regent

KINDERDAGVERBLIJF 'T FOLIEKE

DE KINDEROPVANG

Inrichtende macht: vzw
Opvangplaatsen (aantal kinderen): 23
Locatie:
Brussel, stadscentrum
(Dansaertwijk)

DE TUIN

Oppervlakte: 100 m²
Bodem: tegels, kunstgras!
Oriëntatie/zonblootstelling: voldoende zonnig, een hoge muur op het zuidoosten
Inrichtingen voor vegetatie: enkele struiken in potten langs de muur
Aantal plantensoorten: 3

HET PROJECT IN 'T KORT:

Het was één van de ouders die aan de opvangverantwoordelijke vroeg om in te gaan op de projectoproep. Er heeft zich spontaan een groepje ouders gevormd om samen met haar de aanvraag in te vullen en vervolgens de werken uit te voeren.

UITGEGEVEN BUDGET

- **Planten:** 582,2€
- **Gereedschap:** /
- **Potgrond, schors, enz.:** 252,4€
- **Plantenbakken en -steunen:** 214,75€
- **Bakken voor het stimuleren van de zintuigen:** 417,8€
- **Totaal:** 1467,15€

Extra uitgaven ten laste van het eigen budget: insectenhôtels en vogelnestkastjes

Recycleren: palletten omgevormd tot een plantenmuur, een creatieve pot maken met plastic flessen

GETUIGENISSEN

“Bij de nieuwe inschrijvingen waren de ouders aangenaam verrast door de tuin met veel groen. Op die manier heeft ons kinderdagverblijf een streepje voor!”

Greetje, verantwoordelijke.

“Deze zomer hebben we de kans gehad om samen met de kinderen kleine frambozen te plukken. Ze vonden het heel leuk om ze te proeven en om te kijken naar hoe ze groeien. Ze mochten de planten water geven met kleine gietertjess.”

Greetje, verantwoordelijke.

► KINDERDAGVERBLIJF 'T FOLIEKE

RESULTAAT

Aantal soorten die geplant werden: 27 (5 struiken, 20 kruiden/bijvriendelijke planten, 1 klimplant, 1 siergewas)

Er werden een paar wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke project. Er zijn een aantal geplaveide vierkante meters verwijderd om er planten te plaatsen, zowel langs de muren als in het midden, om een zigzaggend fietsparcours te creëren. Palletten werden dan weer omgetoverd tot een verticale tuin die aan de muur is bevestigd. Struiken in potten op wielletjes zorgen ervoor dat we voldoende schaduwplekjes kunnen creëren voor de baby's. In het centrale gedeelte zijn grote bakken voor het stimuleren van de zintuigen geplaatst die gesloten kunnen worden om een soort podium te maken

Dat de ouders zo betrokken waren, was de drijvende kracht achter dit project, ook al was het niet gemakkelijk om iedereen op dezelfde lijn te krijgen voor de uitvoering.

GEMEENTELIJKE CRÈCHE DU CHAT

DE KINDEROPVANG

Inrichtende macht:
gemeentelijk
Opvangplaatsen (aantal kinderen): 24
Locatie:
Ukkel (Messidor)

DE TUIN

Oppervlakte: 751 m²
Bodem: terras met tegels beneden, grasveldjes, balkon op de 1^e verdieping, enz.

Oriëntatie/zonblootstelling: naar het oosten gerichte talud. De tuin bestaat uit 2 verdiepingen, met bovenaan het meest natuurlijke deel
Inrichtingen voor vegetatie: perken met struiken, bomen
Aantal plantensoorten:
>20

HET PROJECT IN 'T KORT

Het kinderdagverblijf was al betrokken bij Goodfood en zag met de projectoproep Natuuropvang een kans om nog een stap verder te gaan in zijn ecologische aanpak door de biodiversiteit* van de tuin, die al groot en weelderig is, verder te ontwikkelen.

VÓÓR

UITGEGEVEN BUDGET

- **Planten:** 938,21€
- **Gereedschap:** /
- **Potgrond, schors, enz.:** /
- **Plantenbakken en -steunen:** /
- **Tuinkleding voor de kinderen:** 550,8€
- **Totaal:** 1489,0€

Extra uitgaven ten laste van het gemeentelijk budget: bakken en substraat

GETUIGENISSEN

“In de tuin krijg je hier altijd een beetje een vakantiegevoel! Het is echt leuk om hier te werken. En de inrichtingen stimuleren de kinderen om hun motoriek op nieuwe manieren te ontwikkelen.”

Nicolas, kinderverzorger

“Als we naar het bovenste gedeelte van de tuin gaan (n.v.d.r: het meest natuurlijke gebied), is dat telkens een feestje voor de kinderen! Ze vinden het vooral leuk om fruit te plukken. We zagen hun speelgedrag veranderen...”

Pauline, kinderverpleegster

“Sommige ouders zijn echt ‘mega’-enthousiast dat hun kind bij ons wordt opgevangen, omwille van de tuin. Zelf hebben ze geen tuin en ze vinden het dus fijn dat hun kind er wel op school van kan genieten.”

Véronique, directeur

► GEMEENTELIJKE CRÈCHE DU CHAT

RESULTATEN

Aantal soorten die geplant werden: 24 (8 struiken, 16 kruiden/bijvriendelijke planten)

De hulp van de gemeentelijke Groendienst was van onschatbare waarde, omdat zij alle nodige vaardigheden en uitrusting in huis hadden. De tuinmannen van de gemeente installeerden de wilgenhut en hebben alle beplanting voor hun rekening genomen. Zij zullen ook zorgen voor het snoeien van de horizontaal geleide fruitbomen (zie blz. 29). De kinderen maken niet vaak gebruik van de hut, misschien omdat ze laag is en het gras eronder hoog is.

Het gras aan de bovenkant van de tuin wordt minder vaak gemaaid, zodat de bloemen hun levenscyclus kunnen voltooien. En dat heeft dan weer een positieve impact op de biodiversiteit*. Het kleinere fruit is geplant in een omheind gebied waar de kinderen samen met een volwassene kunnen plukken. De kruiden die op het babybalkon staan, lijden niet alleen onder de hitte maar ook onder onhandige handjes (daarom zijn er beschermingsnetten geplaatst).

Met de 24 waterdichte overalls kunnen kinderen in weer en wind naar buiten en plezier maken zonder dat hun kleren vuil worden.

KINDERDAGVERBLIJF LA MAISON EN COULEURS

DE KINDEROPVANG

Inrichtende macht: vzw zonder subsidies
Opvangplaatsen (aantal kinderen): 15
Locatie:
Vorst (Hoogte 100)

DE TUIN

Oppervlakte: 75 m²
Bodem: snatte grond bedekt met gras, houten terras
Oriëntatie/zonblootstelling: aredelijk veel schaduw (N-NO) met een blootgestelde muur W-ZO
Inrichtingen voor vegetatie: kalend gazon als gevolg van natte grond, schaduw en vertrapting
Aantal plantensoorten: 16

HET PROJECT IN 'T KORT

Nadat ze de brochure Vitamine V(erte) van de ONE had ontdekt, besloot Chantal, de directrice, om haar kandidatuurdossier in te dienen om samen met haar kleine gemotiveerde team een pareltje te maken van de tuin aan het typische Brusselse huis.

UITGEGEVEN BUDGET

- **Planten :** 499,5€
- **Gereedschap:** 78€
- **Potgrond, schors, enz. /**
- **Plantenbakken en – steunen:** 310,5€
- **Regenton:** 92,15€
- **Totaal :** 980€

Extra uitgaven ten laste van het gemeentelijk budget: bakken en substraat

GETUIGENISSEN

“De kinderverzorgsters stuurden foto’s naar elkaar via whatsapp zodat iedereen de evolutie van de tuin kon blijven volgen tijdens de lockdown. “

Chantal, directeur.

“De tuin is niet alleen voor mij een bron van verwondering geworden, maar ook voor de kinderen die er nu meer gebruik van maken dan vroeger. Het is ook een nieuw leerinstrument! “

Nathalie, kinderverzorgster.

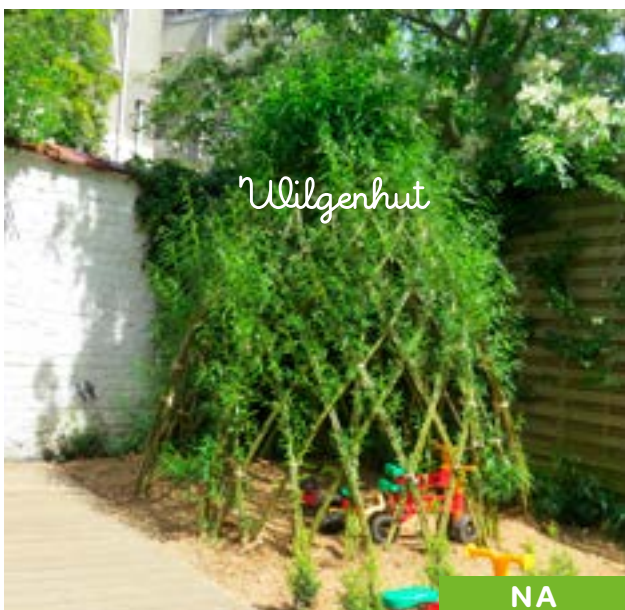
“De kinderen hebben geleerd om eerbied te hebben voor de planten, de blaadjes er niet af te rukken, eraan te ruiken, ze zachtjes aan te raken. Ze gaan op zoek naar slakken, kijken naar de vogels, helpen met water geven, tomaten plukken...”

Chantal, directeur.

“We hebben kunnen ervaren hoeveel plezier de kinderen en het team hieraan beleven. Hoe verwonderd ze zijn wanneer de plantjes kiemen en groeien. Momenteel is er veel daslook en campanula die van bij de burens komt. We maaien minder vaak, waardoor het gras langer is en de kinderen erin kunnen liggen, als op een zacht tapijt”.

Chantal, directeur.

► KINDERDAGVERBLIJF LA MAISON EN COULEURS

RESULTAAT

Aantal soorten die geplant werden: 19 (4 struiken, 15 kruiden/bijvriendelijke planten)
De kinderen hebben meegeholpen tijdens het planten.

Om zoveel mogelijk speelruimte over te houden, werden de vaste planten aan de onderkant van de muur geplant en de kruiden in houten plantenbakken die aan de muur zijn bevestigd. Spontane beplanting wordt getolereerd en zelfs aangemoedigd, vooral langs de omheining. Met de hulp van één van de opa's werden er ook gaten gemaakt in de bodem voor een betere drainage, zodat het vocht beter kan afgevoerd worden.

Een wilgenhut werd geïnstalleerd door professionals. Die is heel populair bij jong én oud. In de buurt van de zandbak zijn kleine fruitstruiken geplant en er werd een kleine ruimte afgezet (niet toegankelijk voor kinderen) waar men soorten kan zaaien, testen en planten die wat meer aandacht nodig hebben (tomaten enz.).
De ouders die enthousiast waren over het project, zorgden voor de nodige uitrusting, zodat hun kinderen in weer en wind naar buiten kunnen gaan.

KINDERDAGVERBLIJF LES PETITS PONEYS

DE KINDEROPVANG

Inrichtende macht:
gemeentelijk
Opvangplaatsen (aantal kinderen): 65
Locatie:
Elsene (begraafplaats)

DE TUIN

Oppervlakte: 563,4 m²
Bodem: terras met tegels beneden, allerhande grasveldjes, bomen
Oriëntatie/zonblootstelling: een deel aan de straatkant en een gesloten deel binnenin
Inrichtingen voor vegetatie: perken met struiken, bomen, enz.
Aantal plantensoorten: 17

HET PROJECT IN 'T KORT

Het kandidatuur dossier werd ingediend door de directrice, samen met de Groendienst en de Dienst voor Duurzame Ontwikkeling. Na haar onverwachte overplaatsing heeft het nieuwe directieteam de teugels van het project snel overgenomen om het een meer verbindend karakter te geven door alle werknemers van het kinderdagverblijf erbij te betrekken.

UITGEGEVEN BUDGET

- **Planten:** 171,9€
- **Gereedschap voor kinderen:** 304€
- **Potgrond, schors, enz.:** /
- **Plantenbakken en -steunen:** 90,3€
- **Watertank:** 89,1€
- **Totaal :** 655,4€

Extra uitgaven ten laste van het gemeentelijk budget: bakken en substraat

GETUIGENIS

“Dit is slechts het begin, een springplank voor een project dat we gaan blijven verderzetten!”

Geneviève (directeur).

“We gaan zowel het biodiversiteitsaspect* als het pedagogische aspect van de tuin ontwikkelen.”

Isabelle, gemeentelijke eco-adviseur.

“Zodra er een diertje in de tuin komt piepen, troepen alle kinderen samen en moeten we hen uitleggen wat het is. Ze vinden het geweldig om te observeren, dingen aan te raken en te ontdekken. Het zijn echt belangrijke lessen voor hen om te zien dat we omringd worden door natuur en dat we die moeten bewaren en beschermen.”

Anaïs, kinderverzorgster

► KINDERDAGVERBLIJF LES PETITS PONEYS

RESULTAAT

De Groendienst van de gemeente heeft het grootste deel van de werkzaamheden uitgevoerd: het planten van de fruitbomen op de omheining, het inzaaien van de bloemenweide aan de straatkant (met een informatiebord), er werden kruiden geplant aan de voet van de bomen... De gemeente heeft ook de structuur van een groot insectenhotel aan de straatkant geïnstalleerd, dat vervolgens samen met de kinderen is opgevuld. De klimhortensia's werden geplant bij de inwijding van de tuin en er werd samen met de kinderen een moestuinbak geplaatst.

Een gevlochten wilgenhut werd geplant door specialisten. Aangezien de bodem in de tuin aan de kant van de kinderopvang niet diep genoeg was (zie praktische fiche blz. 44), werd hij uiteindelijk op een heuvel aan de straatkant geplaatst, met het nadeel dat hij tijdens de lockdown te lijden had onder de droogte.

Er zijn plantenbakken besteld bij de gemeentelijke schrijnwerkerij, die op het terras aan de onderkant van de muur geplaatst zullen worden, met klimplanten en aromatische/bijvriendelijke eenjarigen*.

HET NATUURPROJECT, STAP VOOR STAP

DE VERSCHILLENDE ACTO- REN BETREKKEN BIJ HET PROJECT

Een van de eerste belangrijke stappen om van start te gaan is het samenstellen van een team. Voor zo'n project waarbij biodiversiteit* centraal staat, raden we aan dat u zich omringt met mensen die al interesse tonen voor het onderwerp. Dit zorgt niet alleen voor betere resultaten maar ook voor een duurzaam en maximaal effect, terwijl er tegelijk nieuwe sociale relaties tot stand komen.

Maak gebruik van verschillende communicatiekanalen om gemotiveerde mensen te vinden die bereid zijn mee te doen. Het organiseren van vergaderingen met het personeel, pedagogische dagen, opendeurdagen, het versturen van informatieve e-mails naar ouders, hierover op informele manier met hen praten, communiceren met de inrichtende macht: dit zijn stuk voor stuk gelegenheden om vrijwilligers te vinden of nieuwe ideeën te sprokkelen. Een divers team waarin de actoren een verschillende achtergrond hebben, biedt meerdere perspectieven en een rijke waaier aan ideeën.

Het is niet altijd nodig om formele vergaderingen in te plannen met een goed afgebakend team. Door te kiezen voor flexibiliteit hebt u meer kans om gemotiveerde toekomstige actoren te overtuigen met wie u een informeel gesprek kunt aangaan. Moeten er bepaalde beslissingen genomen worden als groep? Maak er dan een gezellige bijeenkomst van die de samenhang zal versterken.

Het is vooral belangrijk dat geïnteresseerde personen de kans krijgen om zich uit te druk-

ken. Iedereen moet zich op zijn gemak voelen om zijn ideeën en wensen te delen en een handje te helpen waar dat mogelijk is.

BEGINNEN MET EEN STAND VAN ZAKEN

Voordat u enthousiast aan de slag gaat met een spade en een reeks planten in de grond zet, dient u eerst de buitenruimte te observeren. Hoe wordt die ruimte gebruikt door de kinderen, welke ontdekkingen en experimenten zijn er mogelijk en wat is het potentieel om meer biodiversiteit* te creëren? Zo zal het makkelijker zijn om vervolgens de meerwaarde van de inrichtingen te beoordelen om de kinderen te ondersteunen en de biodiversiteit* te ontwikkelen.

Wat is de oriëntatie van de ruimte, hoe zit het met de blootstelling aan de zon? Moet er schaduw zijn om te spelen? Hoe is de bodem samengesteld? Kan erop gerend of geklommen worden? Kan de bodem vlot bewerkt en geharkt worden? Is het eerder een droge of natte bodem? Hoe wordt hij gebruikt door de kinderen en het personeel? Welke plantensoorten kunt u onderscheiden? Zijn de kinderen nieuwsgierig naar deze planten? Een hele reeks interessante vragen die u zichzelf best kan stellen voordat u aan het project begint.

Beschikt u zelf over groene vingers en een flinke portie natuurkennis? Dan kan u hier natuurlijk nog verder mee gaan of u kan ook een beroep doen op een specialist die u kan helpen bij het inventariseren van de aanwezige soorten en het stellen van een ecologische diagnose!

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

DE DOELSTELLINGEN BEPALLEN

De doelstellingen toelichten en vastleggen is een interessante stap, vooral als u in overleg gaat met de actoren die betrokken zijn bij het project. Geen inspiratie? Wij geven u een aantal tips:

- welke voordelen wilt u hieruit halen voor kinderen en volwassenen: aantrekkelijkere uitstraling, schaduw creëren (zie het Zweedse onderzoek Kidscape), groenten en fruit telen, teamwerk versterken, ontwikkeling van leermiddelen om waar te nemen of te bewerken, de spelactiviteiten uitbreiden, ontwikkeling van de algemene motoriek van het kind ondersteunen?
- wat voor groen wilt u toevoegen om welke doelstellingen te bereiken bij de kinderen: bomen (bijvoorbeeld voor het creëren van schaduw), begroeiing op een muur (om de observatie te stimuleren, voor de oogst van appels en peren, om het esthetische aspect te verbeteren), aanplanten van vaste planten in de volle grond, moestuinbakken, bloemenweiden?

Bomen en struiken zijn een echte meerwaarde voor het welzijn van de kinderen¹⁸. Ze zorgen voor schaduw (doeltreffende bescherming tegen uv-straling) en verkoeling in de zomer, vormen een natuurlijke beschutting tegen regen, kunnen een meerwaarde zijn voor het bedenken van nieuwe spelletjes, brengen reliëf, kleuren, geuren... Het zijn echte matjes voor spel en verwondering in de buitenlucht.

- welke dieren wilt u aantrekken: vogels, insecten, kleine zoogdieren?

Laat de verschillende actoren eerst hun wensen kenbaar maken vooraleer te spreken over wat mogelijk is, wat nodig is en wat de beperkingen zijn. Het is de moeite waard om ideeën op te schrijven, zelfs die waar u niet meteen iets mee gaat doen. Misschien kan dit later nog van pas komen. Verderop in deze gids geven we u verschillende ideeën voor het inrichten van uw buitenruimte aan de hand van de proefprojecten en praktische fiches (blz. 20). Ga zeker ook neuzen op het internet (zie bronnen p.48), kijk naar tuinprogramma's of durf het aan om te spieken in de tuin van de burens voor wat extra inspiratie.

U zal vast keuzes moeten maken en niet al uw wensen kunnen waarmaken. Zo bent u wat beperkter in een kleine tuin, zeker wanneer die regelmatig bezocht wordt door tientallen nieuwsgierige handjes en voetjes. Houd ook voor ogen dat de ontwikkeling en groei van de kinderen de voornaamste doelstelling is en blijft van een kinderopvang. Natuur en stadslandbouw kunnen daartoe bijdragen, maar mogen geen belemmering vormen. Door de behoeften en beperkingen in kaart te brengen, kan u al uw ideeën op een rijtje zetten.

TIPS

Ziet u veel beperkingen bij de uitvoering van uw project? Dan is het misschien nuttig om deze op papier te zetten en ze te delen met de mensen om u heen. Soms is één vraag het enige wat nodig is om een probleem op te lossen!

Als de omvang van de taak overweldigend lijkt, ga dan stap voor stap aan de slag, leg haalbare tussendoelen vast en begin met het gemakkelijkste.

Door het project te bekijken vanuit een educatief oogpunt worden de voordelen voor kinderen, kinderverzorgers en ouders geoptimaliseerd.

¹⁸ Meer hierover is te vinden in de resultaten van het Zweedse onderzoek 'Kidscape': Boldemann & al., 2011. « Kidscape », l'impact de l'environnement préscolaire de plein air sur la santé des enfants. Le Furet, n°65.

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

INRICHTINGSPLAN OPSTELLEN

Het eerste wat u moet doen om uw ideeën te concretiseren, is het opstellen van een plattegrond van de ruimte. Als u niet beschikt over een gedetailleerd technisch plan, dan kan u vertrekken van een luchtfoto als basis. Een uitzonderlijk tekentalent is trouwens niet nodig om een plan te maken.

U kunt gebruik maken van vormen om de elementen aan te duiden, zolang u zorgt voor een duidelijke legende. Het is vooral belangrijk om de proporties te respecteren en op schaal te tekenen. Het hoeft niet op de millimeter precies te zijn maar een goed beeld van de afmetingen zal helpen om de juiste planten te kiezen voor de beschikbare ruimte (hoe hoog en breed is de plant wanneer die volgroeid is?), om te weten hoeveel planten en potgrond u nodig gaat hebben, enz. U dient verschillende zaken aan te kopen en moet dus ook weten welk budget vrij te maken voor het project.

Blader snel door naar bladzijde [24](#) om u te helpen bij het kiezen van de planten.

TIPS

Als er al bepaalde zaken in de tuin staan die u wilt aanpassen of verplaatsen, dan is het nuttig om twee plannen te maken: een 'voor'-plan, om aan te duiden wat er gaat veranderen, en een 'na'-plan om het uiteindelijke doel te schetsen.

Lokaliseer de zones die geschikt zijn voor het ontwikkelen van de biodiversiteit*.

HULP NODIG?

Aarzel niet om advies te vragen aan specialisten, een ouder, een tuinman van de gemeente, een vereniging...

U kunt ook terecht bij de volgende contactdienst, voor alle vragen in verband met de inrichting of het ecologisch onderhoud van uw buitenruimte:

de natuurfacilitator van Leefmilieu Brussel voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest:
nature@environnement.brussels

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

DE UITVOERING PLANNEN

Aan de slag gaan met een levend iets vereist respect voor de seizoenen en de specifieke kenmerken van de soorten in kwestie. Net als bij een bouwwerk, is het bij de aanleg van een tuin belangrijk om volgens een bepaalde logica te werken. Bij de renovatie van een huis begint men ook niet met het behangpapier voordat de elektriciteit in orde is! Bij het inrichten van een tuin kunt u dan ook best beginnen met de grotere werken, zoals het planten van bomen en hagen, voordat u aan de slag gaat met de aanleg van een bloemenweide, een gazon of het plaatsen van potten en bakken. Dat wil echter niet zeggen dat u geen marge hebt om van gedachten te veranderen tijdens de uitvoering. Bij sommige proefprojecten werd het plan in de laatste fase ook herzien.

WANNEER PLANTEN?

In deze kalender moet u rekening houden met het feit dat houtplanten (bomen en struiken) buiten het groeiseizoen geplant moeten worden, dus nadat de bladeren gevallen zijn, meestal tussen midden november en begin maart. Dit is belangrijk zodat de wortels zich kunnen vastzetten tijdens het 'laagseizoen', voordat de plant al haar energie nodig zal hebben voor de productie van bladeren. Dit geldt voor alle bomen, struiken, hagen, wilgenhutten... Bovendien zullen boomkwekers u deze planten alleen kunnen leveren tijdens dit seizoen.

WANNEER ZAAIEN?

Voor eenjarigen* en moestuinplanten hangt de ideale zaaiperiode af van de soort. Zie onze bronnenlijst aan het einde van deze gids om hier meer over te weten.

Een zadenmix gebruiken voor de aanleg van een bloemenweide kan in april-mei of van september tot midden oktober. Met herfstzaden heeft u het voordeel dat de zaailingen* kunnen profiteren van de regelmatige regen in deze tijd van het jaar, waardoor ze de nodige kracht hebben om zich in het voorjaar snel te ontwikkelen. Zorg er wel voor dat die zone tijdens de winter niet vertrappeld wordt (zie de praktische fiche over de bloemenweide op blz. 36). Het spreekt voor zich dat dit niet ten koste mag gaan van de buitenactiviteiten van de kinderen, die het hele jaar door nood hebben aan een toegankelijke buitenruimte die groot genoeg is!

WANNEER MOET IK BESTELLEN?

Leveranciers hebben niet altijd alle soorten op voorraad! Vergeet niet dat houtplanten* zich gedurende verschillende jaren in de boomkwekerij moeten ontwikkelen voordat ze verkocht kunnen worden. Hoe sneller u contact met hen opneemt, hoe groter de kans is dat u kan krijgen wat u wil. Hebben ze een bepaalde soort toch niet op voorraad, dan kunnen ze u alternatieven aan-

bieden. Aarzel niet om met hen in gesprek te gaan: leg uit wat uw doelstellingen (inheemse soorten*, bijvriendelijke planten*, vogelvriendelijk...) en uw beperkingen zijn (veiligheid van de kinderen, toegankelijkheid, bodemtype, zonbloomstelling...), zodat zij u het beste advies kunnen geven.

HOE GAAT U OM MET HET ONVERWACHT?

Werken met iets levends wil zeggen dat u vaak te maken kunt krijgen met onvoorziene omstandigheden, die te maken hebben met het weer, de bodem of andere factoren. U moet zich dus vrij snel kunnen aanpassen, want die onvoorziene zaken komen vaak voor op het moment dat de planten geleverd worden. Dan is het zaak om snel knopen door te haken, zodat de planten zo snel mogelijk de grond ingaan. Flexibiliteit en snel reactievermogen zijn dus belangrijk voor het goede verloop van het project.

DE EVOLUTIE VOLGEN

Bij de planning van het project kan het nuttig zijn om een datum vast te leggen waarop de betrokken actoren samenkomen om hun indrukken van de resultaten bespreken: Geeft het een geslaagde indruk? Voldoet het aan de initiële behoeften? Zijn er problemen op het vlak van onderhoud? Wat kan er beter? Hebben we nog nieuwe ideeën? Hebben we nieuwe behoeften?

Zo kunt u de inrichting nog aanpassen en nieuwe ideeën kunt u bewaren voor een volgend project.

COMMUNICEREN

Communicatie is van cruciaal belang voor een succesvol project en het enthousiasme errond, van begin tot einde. Communiceer regelmatig met de gezinnen over de voortgang van het project, zodat ze er nog meer achter staan en eventueel zelf willen deelnemen.

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

PRAKTISCHE FICHES VOOR DE INRICHTING VAN DE TUIN

PRAKTISCHE FICHES VOOR DE INRICHTING VAN DE TUIN

HOE KIEST U DE PLANTEN?

1. Kies niet-giftige planten voor plaatsen die toegankelijk zijn voor kinderen: raadpleeg de brochure van het Antigifcentrum over giftige plantens¹⁹.

2. Kies de planten in functie van de specifieke omstandigheden van de locatie. Daarbij moet u rekening houden met:

- de zonblootstelling (Zon - Halfschaduw - Schaduw)
- het bodemtype (Klei - Zand - Slibrijk - Kalkhoudend - Zuur - Neutraal)
- de bodemdrenage (Droog - Koel - Nat)

3. Geef de voorkeur aan inheemse soorten* die zijn aangepast aan de context en aan de plaatselijke fauna. Flora en fauna zijn geconditioneerd om samen te leven en voordeel te halen van elkaars aanwezigheid. Dat is hoe het ecosysteem werkt. Door inheemse soorten te kiezen, bevordert u niet alleen de fauna maar op grotere schaal ook de biodiversiteit*. Leefmilieu Brussel heeft een lijst opgesteld met inheemse plantensoorten²⁰.

4. Kies bijvriendelijke soorten*. Ze produceren nectar en stuifmeel, een interessante bron voor bestuivers. Bovendien helpen ze bij de bestuiving van de fruitbomen en moestuinplanten in uw tuin.

5. Beperk het gebruik van exotische* en tuinbouwplanten* tot een minimum. Exotische soorten kunnen zeer invasief zijn waardoor er kans is dat ze de ecosystemen verzwakken. Tuinbouwplanten zijn dan weer vaak te kunstmatig en vormen geen nuttige bron voor de fauna.

¹⁹ 'Planten, een andere kijk', een uitgave van de Plantentuin van Meise en het Antigifcentrum, 2002

https://www.plantentuinmeise.be/cms_files/File/Giftige%20planten_web_PDF_tekst-NL.pdf

²⁰ https://document.environnement.brussels/opac_css/electfile/IF_2017_LIST_EspeciesVegetales_indigenes_conseillees_fr

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

6. Ban het gebruik van invasieve soorten ^{21*}. Ze vormen een risico voor de biodiversiteit*. Op het Biodiversity platform kan u een lijst vinden van invasieve soorten²².

7. Zorg voor diverse soorten en kies planten die op verschillende tijdstippen bloeien, zodat insecten het hele seizoen voldoende voedselbronnen kunnen vinden. Hoe meer variatie in uw tuin, hoe meer verschillende dieren u ermee zal aantrekken! Daarnaast kan u met voldoende diversiteit ook het risico op ziekteverspreiding of plagen beperken.

8. Laat voldoende ruimte over voor spontane begroeiing. Dit 'onkruid' maakt deel uit van de biodiversiteit* en is een waardevolle bron voor dieren. De beste manier om de natuur te verwelkomen is om ze haar gang te laten gaan!

9. Creëer verschillende sferen. Speel met kleuren, bloem- en bladvormen en plantafmetingen. U hoeft geen expert te zijn, een speelse en 'biodiverse' tuin creëren kan prima met relatief gewone planten.

10. Als volgende stap kunt u ook op zoek gaan naar plantcombinaties. Zo hebben sommige planten een beschermende werking op anderen. Want terwijl sommige planten met elkaar concurreren, vertoeven anderen dan weer graag in mekaars buurt. Dit principe, dat steeds vaker wordt toegepast in moestuinen, zorgt voor een pak minder werk in de tuin. Voor meer informatie hierover kan u bijvoorbeeld een kijkje nemen bij vzw Zonnebloem

11. Na het kiezen van uw planten, dient u goede teeltpraktijken toe te passen:
- Plant en zaai in het juiste seizoen (zie blz. 22).
  - Plant in goede klimatologische omstandigheden, dus plant bijvoorbeeld niet bij heel vochtig weer. Want dat zou het ontstaan van cryptogamische ziekten* kunnen bevorderen.
  - Verwijder de kluit van planten die in een bak gekweekt zijn, voordat u ze in de grond plant om de wortels te ontwarren.
  - De wortelhals* van de bomen moet zich lichtjes boven het bodemniveau bevinden.

Om u te inspireren vindt u als bijlage op bladzijde 50 een lijst (niet-exhaustief) van planten.

²¹ *Definitie opgenomen in de woordenlijst

²² <https://ias.biodiversity.be/species/all>

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

HOE PLANTEN KUNNEN HELPEN BIJ HET ONTWIKKELLEN VAN DE ZINTUIGEN?

Een tuin met veel diversiteit is niet alleen interessant voor de fauna, maar ook voor de kinderen! Het is een waardevol leermiddel om hun zintuigen en motoriek te stimuleren. We geven u graag een paar ideeën om u te helpen bij het kiezen tussen de vele planten die op de markt verkrijgbaar zijn. U vindt als bijlage ook een tabel met enkele voorbeelden van soorten die op dit niveau interessant zijn vanuit meerdere oogpunten.

EEN PLANT DIE OPVALT DOOR ZIJN VORM

We hebben het dan over de vorm in de ruime zin van het woord. «Simpelweg de tijd nemen om te observeren (de kleur, de vorm, de details...) is al een speelse manier voor het kind om in contact te zijn met de natuur»

EEN PLANT DIE DE REUKZIN STIMULEERT MET HAAR GEUR

Kruiden zijn een hele goede manier om de reukzin te ontwikkelen. Bovendien zijn ze ook interessant vanuit smaak- en culinair oogpunt. Ze zijn decoratief en de meeste kruiden zijn bijvriendelijk*. Er bestaat een brede waaier aan kruidenplanten: marjolein, oregano, rozemarijn, bonenkruid, verbena, enz.

EEN PLANT DIE JE WIL AANRAKEN DANKZIJ HAAR TEXTUUR

Planten kunnen een waardevolle troost bieden aan kleine kinderen die wat zachtheid kunnen gebruiken. Die zachte planten zijn vaak bedekt met min of meer compacte en lange haren (botanici noemen ze tomentosa). Het kan interessant zijn voor de kinderen om het contrast met stekelige planten te ontdekken, net zoals het verschil tussen zacht/hard, glad/ruw...

EEN PLANT DIE AANTREKKELIJK IS VOOR DE SMAAKPAPILLEN

De diversiteit aan eetbare planten is enorm! Sommige planten hebben sappige vruchten, andere hebben dan weer zure, bittere, wrange of zelfs pikante bladeren.

EEN PLANT DIE ONS AAN HET LUISTEREN ZET DANKZIJ HAAR GELUID

Het lijkt minder voor de hand te liggen om dit zintuig te ontwikkelen met de hulp van planten. Toch kan de wind die de planten doet ritselen de nieuwsgierigheid opwekken. Waait er een zacht briesje door de tuin? Geniet ervan om hier samen met de kinderen naar te luisteren. Bovendien zijn sommige planten de ideale schuilplaats voor vogels en insecten die u graag meenemen in hun symfonie aan gezang en gezoem!

VERTICALE VEGETATIE

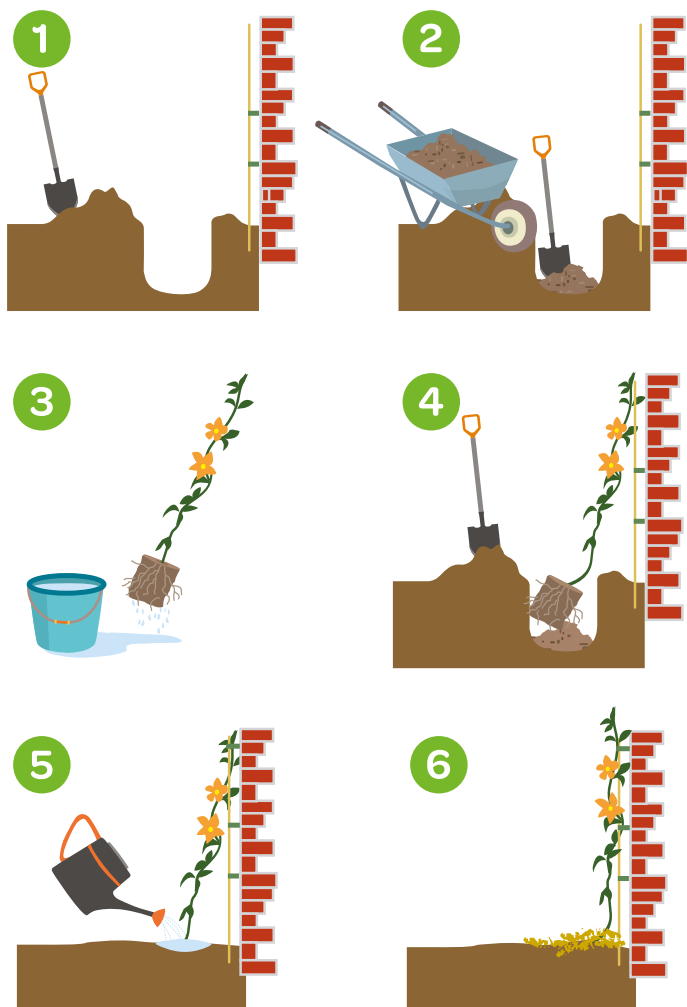
In kleine tuinen zou u ervan uit kunnen gaan dat er weinig ruimte is om de natuur te verwelkomen, vooral als u zoveel mogelijk speelruimte wilt bewaren. Maar dan vergeet u de vele verticale ruimtes die beschikbaar zijn: een muur, een omheining, een poort, een gevel, pilaren, schuttingen, balustrades... Er zijn zelfs bakken in de handel met verticaal latwerk!

KLIMPLANTEN

Een klimplant plaatsen? Makkelijk en nuttig! Klimplanten zijn een interessante keuze om voor wat groen te zorgen op een verticaal oppervlak. Ze zorgen niet enkel voor een es-

thetische toets, ze bieden ook beschutting en voedsel aan kleine wilde dieren. Verder houden ze stof en bepaalde verontreinigende stoffen vast.

UITVOERING

1. Graaf aan de onderkant van een muur of schutting een kuil die twee keer zo breed en diep is als de kluit van de plant, maximaal 30X60 cm. Tussen 1 september en 31 oktober;
2. Verrijk de grond door wat compost toe te voegen in de bodem van de put;
3. Week de wortelkluit van de plant en laat hem uitlekken;
4. Plaats de plant lichtjes schuin naar de steun toe en vul het gat op;
5. Geef meteen en overvloedig water;
6. Zet de plant in contact met zijn steun, zorg voor een laagje mulch aan de voet van de plant met houtsnippers of schors; help de plant om de weken die volgen op zijn steun te klimmen.

WELKE SOORT MOET U KIEZEN?

Niet alle klimplanten zullen op dezelfde manier klimmen. Sommigen zullen zich meteen aan de muur vastzetten aan de hand van hechtwortels. Het is een misvatting dat ze de muur beschadigen. Dat gebeurt alleen wanneer de voegen of de muurcoating al in slechte staat zijn. Kies in dat geval eerder voor rankende*

of slingerende* klimplanten die zich om een steun heen draaien. Deze soort zal dan verder groeien op een rek of rond een kabel die u vooraf heeft bevestigd. Kies inheemse* en bijvriendelijke* soorten (zie de plantenlijst in de bijlage).

TIPS & TRICKS

Is het niet mogelijk om de plant rechtstreeks in de grond te planten? In dat geval kan u gebruik maken van een pot die groot genoeg is voor de kluit, dus minstens twee keer zo groot.

KOSTPRIJS

De prijs van een klimplant varieert tussen 8 en 20€, afhankelijk van de soort en de verpakking*. Voor de steunen moet u rekenen op een bedrag tussen de 8 en 50€. Eenvoudige kabels die aan de muur bevestigd worden, zijn een heel budgetvriendelijke methode.

En met een beetje verbeeldingskracht kunt u ook gebruik maken van gerecycleerd materiaal (bv. oude fietswielen die aan de muur zijn bevestigd, palletten, een oude ladder...).

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

HORizontaal geleide bomen

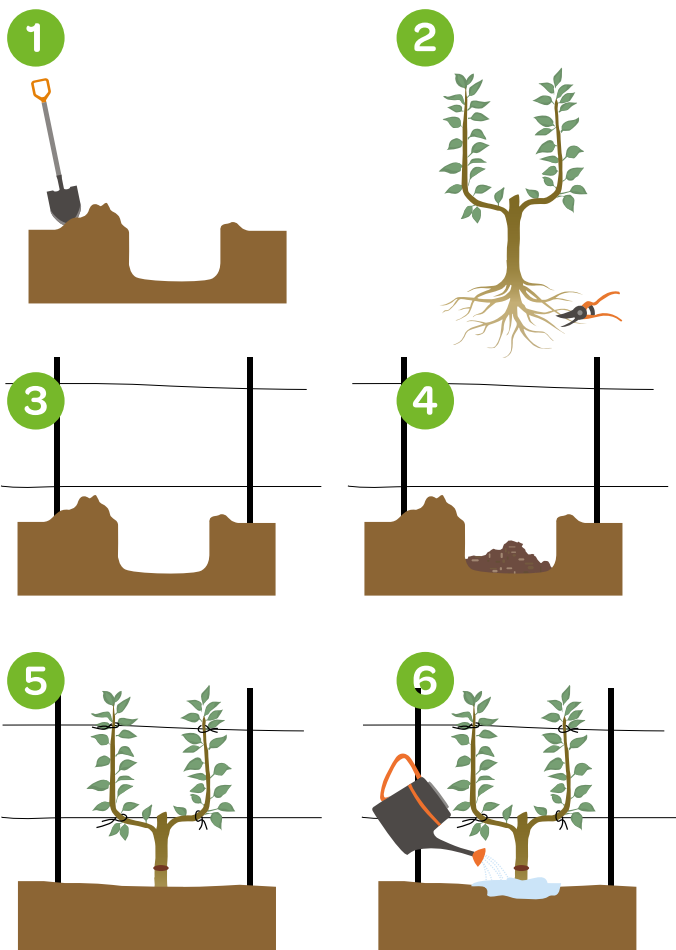
Kwekers kunnen bomen in het begin van hun groei horizontaal leiden. Het doel is om de groei van de takken zo te sturen dat de boom zich op verschillende niveaus ontwikkelt. Een horizontaal geleide boom is dus een 'platte' boom. Ze worden vaak aangeplant in siertuinen om schermen te vormen of tegen een muur om ruimte te besparen.

Let wel, horizontaal geleide bomen vereisen een zeer specifiek onderhoud. Als uw tuin niet onderhouden wordt door een vakman die over de nodige knowhow beschikt, dan is het ook mogelijk om te kiezen voor zuilbomen. Met zijn heel eenvoudige vorm groeit deze boom meer de hoogte in dan de anderen, maar hij vereist geen ingewikkeld onderhoud.

De soorten horizontaal geleide bomen die verkrijgbaar zijn, zijn meestal appel- en perenbomen, maar sommige kwekerijen bieden ook lindebomen, beuken, esdoorns, eiken, haagbeuken, enz. aan

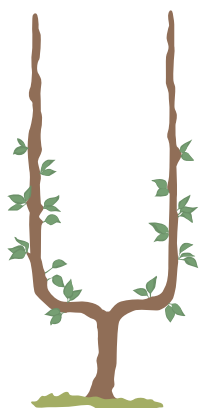
Denk eraan dat de meeste appel- en perenbomen niet zelfbestuivend zijn. Dat betekent dat u minstens twee bomen van dezelfde variëteit (of een compatibele variëteit) moet planten om vruchten te krijgen. Alleen dan kunnen insecten ervoor zorgen dat het stuifmeel van de ene naar de andere boom wordt gebracht! Vraag dus zeker advies aan uw leverancier!

UITVOERING

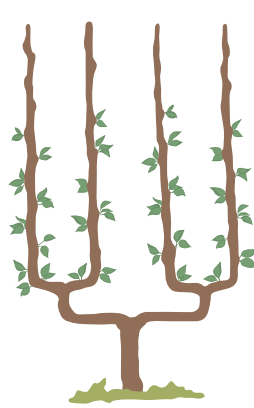

1. Zoek een plaats waar er minstens 5 uur per dag zonlicht is en waar er voldoende beschutting is tegen de wind; plant tijdens de rustperiode (wanneer de boom geen bladeren heeft); graaf een put die groot genoeg is om moeiteloos alle wortels in te stoppen;
2. Snij het uiteinde van de hoofdwortels af die tijdens het uit de grond halen in de kwekerij hebben geleden;
3. Duw de steunen waaraan u de boom gaat vasthechten in de grond;
4. Leg wat compost in de bodem van de put;
5. Plaats de boom in de put en vul beetje bij beetje op met aarde. Zorg ervoor dat het entpunt boven de grond blijft, hang steunen aan de draden om de takken vast te zetten zodat ze parallel blijven. Let op dat u ze niet wurgt;
6. Geef voldoende water; zorg voor een afstand van 70 cm vanaf de muur en van ongeveer 1m tussen elke stam.

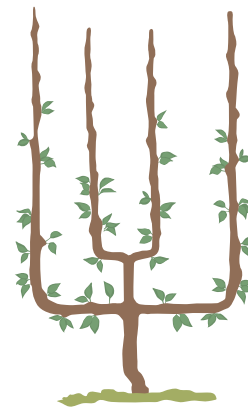
WAT ZIJN DE MEEST VOORKOMENDE VORMEN VAN HORIZONTAL GELEIDE BOMEN?

Palmette simple U

Palmette double U

Palmette verrier

HOE Kiest U DE BESTE VARIËTEIT?

Elstar, Rhapsodie, Rondo, Sonate of Bolero... De ene boomkwekerij biedt al een meer uitgebreide keuze aan appel- of perenvariëteiten dan de andere. Vraag om advies aan uw

leverancier op basis van uw smaak, de indeling van uw tuin en de verzorging die de boom zal krijgen.

TIPS & TRICKS

Om een gelijkmatige vorm te behouden moet de horizontaal geleide boom regelmatig bijgesnoeid worden door een specialist.

KOSTPRIJS

Een horizontaal geleide boom kan tussen 40 en 200€ kosten, afhankelijk van de soort, de vorm van de boom en de verpakking*. Een eenvoudige U-vormige perenboom kost bijvoorbeeld ongeveer 50€, terwijl een boom in een waaivorm 175€ kan kosten. Bovendien op de prijs van de bomen komt ook nog de prijs van de teelaarde ($\pm 6\text{€}/40\text{L}$), de mulch ($\pm 10\text{€}/50\text{L}$) en de bevestigingsaccessoires!

Aarzel niet om uw bomen op voorhand bij uw kwekerij te bestellen!

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

HANGENDE PLANTENBAKKEN

Hangende plantenbakken kunnen gebruikt worden om een muur aan te kleden, terwijl er meer ruimte overblijft op de grond om te spelen. Er zijn weinig middelen voor nodig en die liggen binnen het bereik van elke hob-

bytuinier. U kunt ze plaatsen zoals u wilt. De plantenbakken zijn geschikt voor alle soorten eenjarigen* en vaste planten*: kruiden, bijvriendelijke planten, eetbare planten, enz.

TIPS & TRICKS

Kies voor milieuvriendelijke en duurzame materialen, zoals keramiek, terracotta of ecologisch behandeld hout. U kunt ook gebruik maken van palletten, blikjes, plastic flessen...
Neem zeker eens een kijkje op het wereldwijde web voor inspiratie!

UITVOERING

1. Kies de opstelling van de plantenbakken op de muur (of een rooster);
2. Plaats de wandbevestigingen;
3. Maak de plantenbakken klaar;
4. Leg een laagje kleibolletjes op de bodem, ongeveer 10% van de hoogte van de bak;
5. Vul de bak met het zorgvuldig voorbereide mengsel van compost en potgrond. Mengsel bestaande uit 2/3 potgrond, bij voorkeur op basis van kokosvezels, en 1/3 compost als organische meststof;
6. Zet de planten erin;
7. Bevestig de plantenbakken.

WELKE PLANTEN KIEZEN?

In een plantenbak raden wij aan om te kiezen voor planten met een hoogte van maximaal 40 cm. Hoe kleiner de plantenbak, hoe kleiner de plant waar u voor kiest. Met dit systeem kunnen planten op de gewenste hoogte geplaatst worden, zodat ze al dan niet toegankelijk zijn voor kinderen (zie de plantenlijst in de bijlage).

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

HOE BOUWT U EEN VERTICALE PLANTENBAK MET PALLETTEN?

UITVOERING

1. Recupereer een pallet;
2. Afhankelijk van het type pallet schikt u de planken op zo'n manier dat u 2 of 3 verdiepingen krijgt. Maak indien nodig gebruik van een koevoet om de latten los te maken (de tweede en vierde);
3. Bevestig deze latten als onderkant van de steunen met spijkers of schroeven;
4. Knip een stuk geotextiel op maat om de binnenkant van de plantenbakken te bedekken; niet te vast;
5. Plaats een bodem van kleibolletjes in elke plantenbak of maak gaten om ervoor te zorgen dat het water weg kan;
6. Vul het met een mengsel van compost en; Installeer je planten.

Het ONE raadt aan om enkel gebruik te maken van palletten met een HT-label (Heat Treatment) om chemisch behandeld hout te vermijden. Zorg er ook voor dat er geen splinters, zichtbare spijkers of uitstekende delen zijn (rond de hoeken af) om de veiligheid van kinderen te garanderen.²⁶

KOSTPRIJS

Een plantenbak kost gewoonlijk tussen 8 en 40€ met de nodige bevestigingshaken. Sommige plantenbakken om aan de muur te bevestigen uit edelere materialen kunnen meer dan 100€ kosten. Bij de prijs van de plantenbakken en planten komt ook nog de prijs van de kleibolletjes (7€/6L) en de potgrond (6€/40L).

²⁶ Voor meer informatie kan u hier een kijkje nemen: https://www.one.be/fileadmin/user_upload/siteone/PRO/Milieux_accueil/Flash_accueil/FA34_Environnement-5.pdf

GROEN OP EEN VERHARDE PLAATS

De laatste decennia zagen we een tendens om oppervlakken waterdicht te maken om het onderhoud te vergemakkelijken. Maar naast het verlies aan biodiversiteit* en het gebrek aan natuur voor de mens, zorgt dit ook voor problemen met betrekking tot het regenwaterbeheer en stedelijke hitte-eilanden.

ONTHARDEN

Idealiter haalt u een aantal tegels weg om in de volle grond te planten.

KOSTPRIJS

De huur van een machine kost tussen 30 en 60€ per dag.

UITVOERING

1. Verwijder de tegels met een beitels, drillboor of slijpmachine;
2. Bewerk de grond lichtjes met een schoppeel;
3. Vervolgens heeft u 3 opties:
  - Laat spontaan vegetatie groeien op deze plek
  - Zaaïen: maak de grond los met een schoppeel
  - Planten: graaf een put, maak de wortels van de kluit los, plaats hem in de put, geef water en dek af;
4. Vergeet niet om voldoende water te geven in de zomer;
5. voorkom dat de grond kaal wordt door mulchen.

PLANTENBAKKEN

Het plaatsen van plantenbakken is een goed alternatief wanneer het niet mogelijk is om de grond te ontharden. Op een terras kunnen plantenbakken met wieltjes gemakkelijk verplaatst worden.

UITVOERING

1. Voorzie de plantenbak vóór het planten van een laag geotextiel aan de binnenkant;
2. dLeg een laagje kleibolletjes op de bodem, ongeveer 10% van de hoogte van de bak;
3. Vul de bak met het zorgvuldig samengestelde compostmengsel (2/3 potgrond, bij voorkeur op basis van kokosvezels, en 1/3 compost);
4. Plant de planten en hou rekening met de aanbevolen afstanden tussen elke plant. U kunt een laag mulch aanbrengen om de blootgestelde delen te bedekken, zodat de grond vochtig blijft.

WELKE PLANTEN KIEZEN?

De evapotranspiratie vindt hier sneller plaats dan in de volle grond en het substraat is beperkt. Het is dus ideaal om hier planten in te plaatsen die niet veel water nodig hebben, vooral als ze zich op een zuidelijk georiënteerde plaats bevinden. Ze zijn meestal te herkennen aan hun kleine en behaarde blaadjes (zie plantenlijst).

Kruiden zijn prima planten om in bakken te kweken en kunnen prachtige composities vormen. Bovendien zijn er veel soorten beschikbaar op de markt. Het planten van kleine fruitbomen (aalbes, aardbei, framboos...) en bepaalde groenten kan ook een interessante optie zijn.

KOSTPRIJS

Het plaatsen van plantenbakken kan heel budgetvriendelijk zijn, vooral wanneer u kiest voor recuperatiemateriaal. Als u besluit om bakken te kopen, kunnen de prijzen variëren van 10 tot meer dan 200 €. Laat u niet beïnvloeden door de prijs maar let vooral op duurzaamheid (bv. hout met FSC- of PEFC-keurmerk).

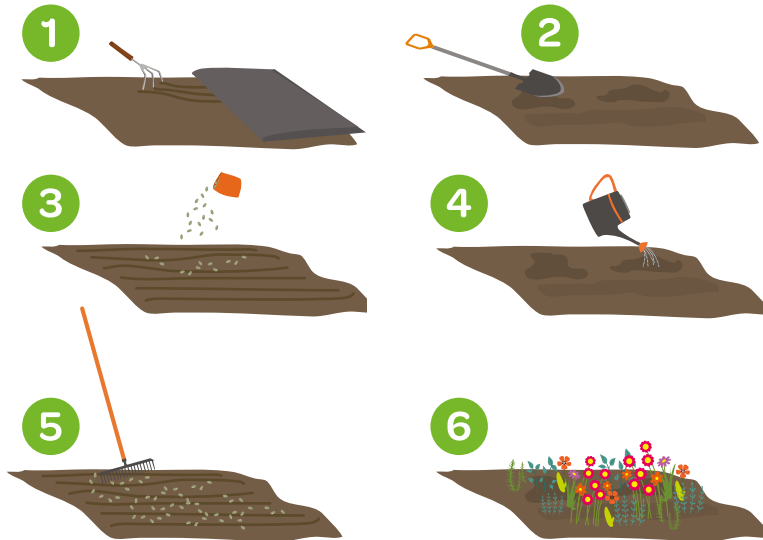
TIPS & TRICKS

- De hoogte van de bakken hangt af van de planten die u wilt plaatsen. Hoe groter hun ontwikkeling in de hoogte, hoe meer diepte ze nodig hebben.
- Geef de voorkeur aan bakken in hout of terracotta die minder opwarmen in de zon.
- Zorg ervoor dat u voldoende water geeft, want planten in bakken hebben vaker te lijden door droogte.
- Voeg van tijd tot tijd natuurlijke meststof toe om het substraat te verrijken.

DE BLOEMENWEIDE

Droomt u ervan uw eentonige gras te vervangen door een bloemenweide? Dan heeft u een zonnige ruimte nodig die beschermt is tegen vertrapping.

UITVOERING

1. In de herfst, wanneer u een heldere en zonnige plek hebt uitgekozen, maakt u de grond kaal en dekt u hem af (karton of zeil);
2. In het voorjaar gaat u dan van start met het oppervlakkig bewerken van de grond, voordat u de zaden uitzaait volgens de aanwijzingen op de verpakking;
3. Verspreid de zaden door middel van een hark gelijkmatig over het hele oppervlak; zorg ervoor dat ze niet te diep ingegraven worden;
4. Duw de grond licht aan;
5. Geef water bij droog weer;
6. Laat het groeien!

WELKE PLANTEN KIEZEN?

Kies voor inheemse* en bijvriendelijke* soorten. Inheemse soorten zijn volledig aangepast aan het klimaat en de lokale fauna. Door de voorkeur te geven aan bijvriendelijke planten helpt u bestuivers en bevordert u de biodiversiteit* (zie de plantenlijst als bijlage).

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

HET NATUURLIJKE GRASVELD

Gras is het meest voorkomende groen in de tuin. Toch is het nut ervan voor de biodiversiteit* - en ook voor kinderen - beperkt wanneer men het twee keer per maand maait. Door minder vaak te maaien (bv. om de 3 à 4 weken) zal het gras hoger groeien en zullen sommige bloemen de kans krijgen om zich te ontwikkelen. Bovendien zijn deze natuurlijke grasvelden beter bestand tegen vertrapping en droogte. U vindt er klaver, paardenbloemen en andere bloemen die zowel door insecten als door kinderen op prijs gesteld worden.

UITVOERING

1. Laat het gras op een natuurlijke manier groeien. De zaden zullen door de wind worden aangevoerd;
2. Begin alvast met het geven van een stuk minder water, aangezien dit een invloed heeft op de samenstelling van het gras;
3. Laat de grond verarmen (niet bemesten) om plaats te maken voor een grotere diversiteit aan planten, andere dan de traditionele graszaden;
4. Maai minder vaak en laat het gras wat hoger groeien.

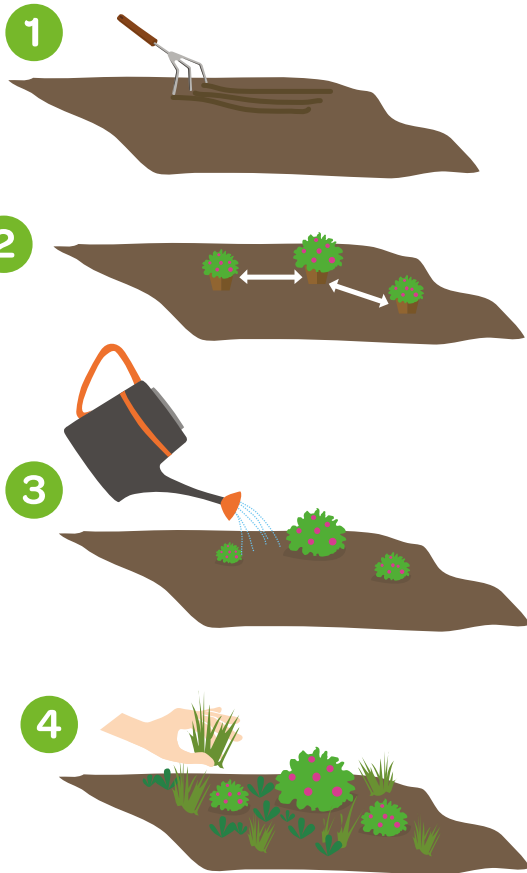

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

BODEMBEDEKKERS

Lage bodembedekkers kunnen geplant worden om een tapijt te creëren van één of meerdere soorten. Het voordeel hiervan is dat het weinig onderhoud vergt, maar soms kan het nodig zijn om verschillende soorten te testen alvorens te weten welke soorten het meest geschikt zijn. Een bodembedekker is ideaal voor schaduwrijke plekken die niet vertrapt worden. Denk bijvoorbeeld aan de voet van bomen en struiken, kale of moeilijk te onderhouden hoekjes in de tuin, enz.

UITVOERING

1. Maak de bodem kaal;
2. Plaats de planten en houd daarbij rekening met hun plantdichtheid;
3. Geef overvloedig water (na het planten);
4. Gedurende het eerste jaar moet u handmatig wieden om de groei van concurrerende planten in te perken.

WELKE PLANTEN KIEZEN?

Er zijn veel planten die dienst kunnen doen als bodembedekker. De meeste soorten kunnen een matige vertrapping verdragen en stellen een goed gedraineerde bodem op prijs.

PERKEN MET VASTE PLANTEN

Vaste planten brengen kleur, reliëf en biodiversiteit* in de tuin zonder dat ze veel verzorging nodig hebben, vooral als ze inheems zijn. Ze kunnen in een rij rond de omtrek van de tuin geplant worden om zoveel mogelijk speelruimte te behouden. De plaatsing is vergelijkbaar met die van een tapijt aan bodembedekkers. Vaste planten worden meestal in potten verkocht en kunnen het hele jaar door verplant worden.

WELKE PLANTEN KIEZEN?

De keuze aan vaste planten* is enorm! De lijst aan het einde van de gids geeft enkele ideeën voor planten die interessant zijn voor kinderen. Zie ook de tips (p. [24-25](#)) voor het aanleggen van perken die nuttig zijn voor de biodiversiteit*.

KOSTPRIJS

Vaste planten kosten meestal een paar euro per stuk en vereisen geen speciale uitrusting (afgezien van een schep/spade).

TIPS & TRICKS

- Creëer een perk met voldoende diversiteit en zorg ervoor dat er geen twee planten van dezelfde soort naast elkaar staan om de verspreiding van plagen te beperken.
- Plant voldoende dicht bij elkaar. Zo hoeft u beperkter onkruid te wieden tijdens de eerste jaren waarin de planten zich nog volop ontwikkelen. U kunt ook een laag mulch voorzien om de ontwikkeling van onkruid* te voorkomen*.
- Als de planten afsterven, wil dat zeggen dat ze waarschijnlijk niet geschikt zijn voor de plaatselijke omstandigheden. Vervang ze in dat geval door andere soorten.
- En waarom niet een paar struiken tussen de vaste planten voorzien?!

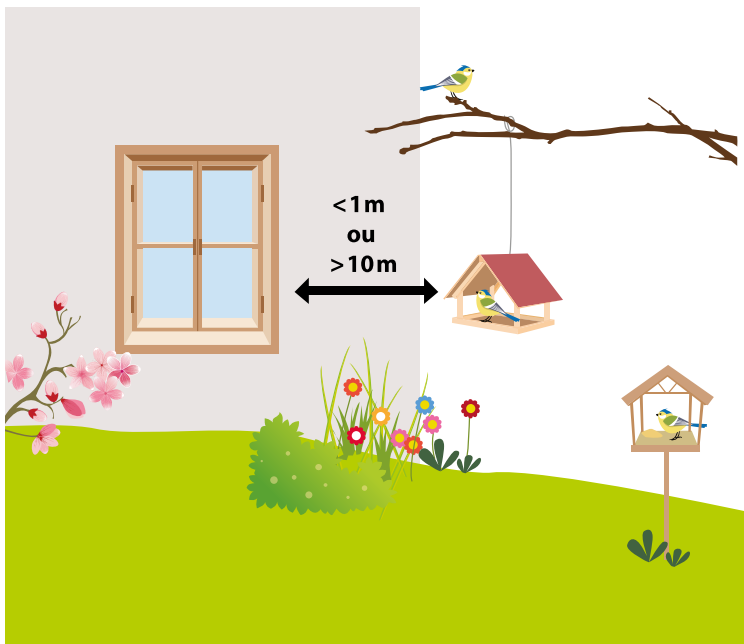

VOEDERHUISJES EN NESTKASTJES VOOR VOGELS

In de winter zijn de voedselbronnen schaarser. Om vogels te helpen in deze periode, is het ideaal om soorten aan te planten die een goede bron aan voedsel zijn, zoals bessenstruiken (zie de plantenlijst in de bijlage). Het installeren van voederhuisjes is ook bijzonder nuttig. Naast het feit dat vogels het vaak moeilijker hebben om eten te vinden, zijn ook geschikte nestplaatsen steeds zeldzamer geworden. De installatie van nestkastjes kan een doeltreffende manier zijn om dit gebrek op te vangen.

VOEDERHUISJES

UITVOERING

1. Plaats op minder dan 1m (vermindert het risico van botsingen) of op meer dan 10m (vermindert de kans op weerspiegeling die de vogel kan misleiden) van beglazing;
2. Plaats ze in de buurt van schuilplaatsen, zodat de vogels snel kunnen ontsnappen aan potentiële roofdieren;
3. Verspreid de bevoorradingslocaties;
4. Voer alleen in de koudste periode van het jaar, tussen november en maart.
5. Onderbreek het voederen niet wanneer het slecht weer is;
6. Wat de vogels zal aantrekken is voedsel dat lijkt op wat ze in de natuur kunnen vinden, zoals een mengsel van zaden. Geef nooit brood!
7. Stop geleidelijk aan met voederen in het vroege voorjaar (ten laatste op 1/04).

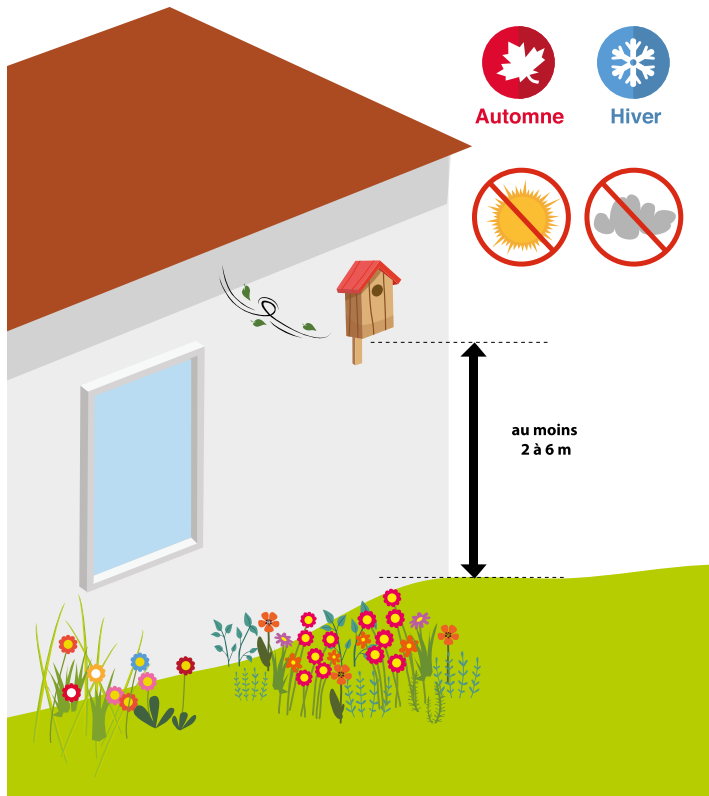
TIPS & TRICKS

Overweeg ook om een drinkplaats te voorzien, zodat de vogels in hartje winter een plekje hebben om te drinken en hun veren schoon te maken.

NESTKASTJES

UITVOERING

1. Installeer in de winter of de herfst, zo hebben de vogels tijd om de meest geschikte ruimte te kiezen;
2. Op een hoogte van minstens 2 tot 6m en op een plek waar ze veilig zitten voor roofdieren;
3. Richt de opening van de nestkast weg van de meest voorkomende windrichting;
4. Plaats het nestkastje noch in de volle zon, noch in de volle schaduw;
5. Stoor de bewoners niet.

WELK NESTKASTJE KIEZEN?

Er bestaan verschillende nestkastmodellen, aangepast aan de verschillende soorten. Bij nestkasten van het brievenbustype heeft de diameter van de ingang een invloed op de soort die zich er komt vestigen. Mezen en mussen zullen hier graag hun nest bouwen. Huis- en gierzwaluwen zullen dan weer op zoek gaan naar speciaal gevormde schuilplaatsen om hun nest te bouwen. Om meer te weten te komen over de verschillende nestkasten en voor welke soort ze het meest geschikt zijn kunt u terecht bij Natagora of bij Ligue Royale Belges de Protection des Oiseaux (LRBPO).

Sommige soorten, zoals de mees, zijn heel erg territoriaal waardoor er voldoende afstand moet zijn tussen elke nestkast. Reken op ongeveer 15 tot 20m of zelfs 50m voor de koolmees. Andere soorten leven dan weer in groep. Voor hen raden we aan om verschillende nestkasten naast elkaar te plaatsen. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de huismus en de zwarte zwaluw.

INSECTENHOTELS

Insecten spelen een essentiële rol in de ecosystemen maar dat wordt nog vaak vergeten. Door insectenhotels te voorzien kunt u ze naar uw tuin lokken en ze observeren. Insectenhotels bestaan in verschillende vormen en maten, van zelfgemaakt tot super-de-luxe. Naast de schuilfunctie moet ook het nodige voedsel niet vergeten worden. Dat kan best door te zorgen voor een divers plantenaanbod!

UITVOERING

1. Plaats het insectenhotel op het zuiden of zuidoosten, in de zon en met de wind in de rug;
2. Zet het in de buurt van een voedselbron;
3. Vermijd plaatsen waar er veel heen en weer gelopen wordt zoals het tuinpad;
4. U kan best kiezen voor verschillende kleine insectenhotels in plaats van één groot om te vermijden dat roofdieren hun aandacht maar op één plaats vestigen.

WELKE SCHUILPLAATS VOOR WELK INSECT?

U kunt ervoor kiezen om verschillende kleine insectenhotels te verspreiden in de tuin. U kunt ook een groter insectenhotel plaatsen met meerdere vakjes om verschillende soorten te verwelkomen. Sommige soorten vereisen specifieke schuilplaatsen. In de tabel hieronder vindt u een overzicht van de belangrijkste voorzieningen die afzonderlijk of samen geïnstalleerd kunnen worden in een insectenhotel.

Verzamel een tiental multiplex planken van 20 x 20cm met een dikte van een paar mm; boor een gat van 8 mm in het midden; stapel alle planken op een ijzeren staaf met een diameter van 8 mm en een moer tussen elke plank; bevestig de 'doos' tegen een muur of boom.

Een stapel houten plankjes voor lieveheersbeestjes

Holle takken of met zachte merg voor solitaire bijen en wespen

Knip takjes van ongeveer 20 cm af; bind ze vast als bundel; hang ze in een boom, heg, aan een paal enz. of plaats ze in het hotel.

Hout met geboorde gaten met een variabele diameter voor timmermansbijen

Boor gaten met een diameter van 3 tot 10 mm en een lengte van 5 tot 10 cm in een houtblok; laat ongeveer 2cm ruimte tussen de gaten; gebruik hardhout zoals beuk, haagbeuk of eik.

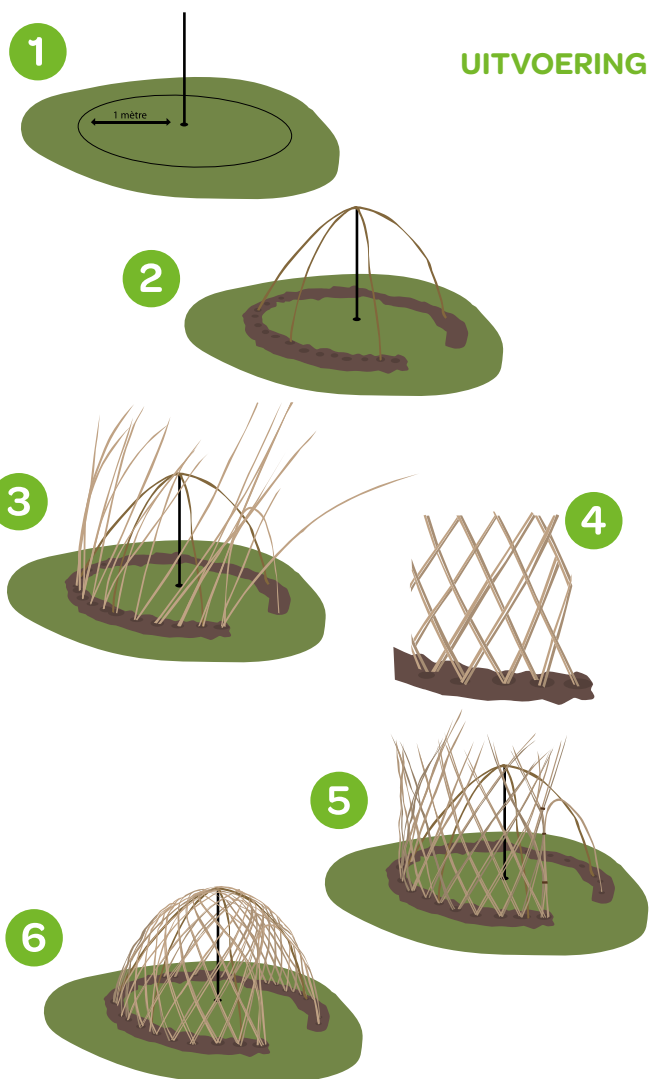
Maar er is meer...

- Hooi of stro in een aardewerken pot voor de oorworm ;
- Holle bakstenen gevuld met klei en zand voor solitaire bijen en wespen;
- Met zand gevulde holtes of een zandhoop voor andere soorten solitaire bijen en wespen ;
- Dozen gevuld met hooi met een gat van 1 cm voor de hommels;
- Stapels dode bladeren, schors, dennen-appels, dood hout ...

LEVENDE WILGENHUT

Welk kind ervaart geen instant geluksgevoel bij het zien van een wilgenhut? Deze levende constructie is een gedroomde speelplek voor de kleintjes. Hij is niet alleen leuk, maar past door zijn esthetiek perfect in de tuin. Een wilgenhut kan gemaakt worden in verschillende vormen.

1. Kies een plaats; teken een cirkel met een straal van ongeveer 1m en bevestig in het midden een paal en een touw;
2. Graaf een put om de 15-20 cm om de wilgentakken in te planten op een diepte van 40 cm, plaats 4 sterkere takken op gelijke afstanden, voeg de uiteinden bovenaan samen met de paal en het touw om een koepel te vormen;
3. Doe 2 takken in elke put en druk de grond goed aan;
4. Kruis twee aangrenzende takken en bind ze samen met het touw;
5. Herhaal dit proces totdat u rond bent;
6. Herhaal het kruisen om vanboven een dak te vormen, bind de tegenover elkaar liggende takken vast.

TIPS & TRICKS

- Kies een plaats waar u tot een diepte van 40 cm kunt graven en die redelijk vochtig is. Vergeet niet om flink water te geven tijdens het eerste jaar. De winter is het ideale seizoen om de hut te plaatsen.
- Voor een hut met een straal van 1m (een omtrek van 6,28): 4 takken om de 15 cm = 42 takken. Zorg voor extra takken die u kan gebruiken in geval van problemen. Lengte van minimaal 1,80 m, 2 m indien mogelijk, om een hut te hebben die hoog genoeg is
- Om het uzelf gemakkelijker te maken en zeker te zijn van een geslaagd resultaat kan u steeds een beroep doen op een professional.

DE VIERKANTEMETER-MOESTUIN

Kinderen bloeien helemaal open als ze in contact komen met de aarde. Ze zullen dan ook met veel plezier helpen om de moestuin voor te bereiden, te zaaien en te planten. Dankzij tuinieren worden kinderen zich bewust van hun omgeving. Het kind ontdekt het ritme van de seizoenen, leert om voor de planten te zorgen.

KWEEK UW GROENTEN OP EEN GEZONDE BODEM!

U wilt groenten of fruit telen? Een uitstekend idee! Maar voordat u enthousiast aan de slag gaat, is het essentieel om de bodemkwaliteit te kennen op de plaats waar de planten zullen groeien en te onthouden dat een gezonde bodem een bodem is zonder vervuiling! Bodemverontreiniging ziet u niet met het blote oog, maar ze kan de kwaliteit van uw voedselproductie beïnvloeden. Ze kan ook een impact hebben op uw gezondheid en leefomgeving.

<https://environnement.brussels/thematiques/alimentation/produire-mes-aliments/des-conseils-pour-produire-en-ville/guide-pratique>

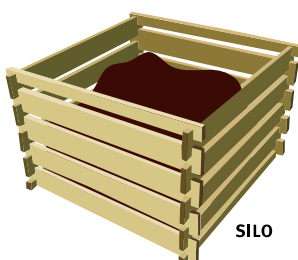
Leefmilieu Brussel heeft de 'Praktische gids bodemanalyse voor telen in de stad' samengesteld die u zal helpen om een eventuele bodemverontreiniging in uw moestuin vast te stellen. Hij bevat ook alle nodige tips om bodemverontreiniging aan te pakken en groenten te telen op een gezonde bodem!

U kan deze gids hier terugvinden:

UITVOERING

1. Kies een plaats die vlot toegankelijk is, goed blootgesteld is aan de zon en beschermd tegen de meest voorkomende wind;
2. Plaats de moestuinbak;
3. Vul de bak met gezonde hergebruikte teelaarde of turfvrrije potgrond;
4. Verrijk die met compost;
5. Kies voor wisselteelt;
6. Combineer planten die het goed doen in mekaars buurt (combinatiecultuur);
7. Volg de zaai- en plantkalender;
8. U kunt vervolgens ook wat natuurlijke meststof toevoegen.

COMPOSTERING

Wilt u uw groenafval composteren voor een circulair beheer van uw buitenruimte? Composteren is een kunst. Aarzel dus niet om advies te vragen aan vzw WORMS (www.wormsasbl.org), de facilitator voor gezinnen en gemeenschappen in de Brusselse regio, of de facilitator biodechetspro@environnement.brussels

LEXIQUE

Eenjarige: een plant die binnen eenzelfde jaar of seizoen ontkiemt, bloeit en afsterft. De plant overwintert in de vorm van zaden

Onkruid: een ongewenste plant die spontaan ergens groeit zonder dat men hem heeft gezaaid of geplant

Biodiversiteit: in een notendop gaat het hier om de diversiteit van verschillende levensvormen (voor meer details over dit belangrijke begrip, zie blz. 9)

Tweejarige: een plant die eerst een bladrozet ontwikkelt en pas in het tweede jaar bloeit

Bladverliezend: planten die hun blad verliezen in de winter, in tegenstelling tot groenblijvende planten

Verpakking: de vorm waarin een plant door een leverancier wordt aangeboden, in een container (min of meer grote pot), een kluit of met de wortel bloot

Wortelhals: overgang tussen de stam/stengel en de wortels van een plant

Cryptogamisch: ziekte veroorzaakt door een parasitaire schimmel

Groenblijvend: planten die hun bladeren niet verliezen in de winter, in tegenstelling tot bladverliezende planten

Exoot: een soort die door de mens buiten zijn inheems verspreidingsgebied geïntroduceerd is, in tegenstelling tot een inheemse soort

Tuinbouwplant: plantensoort (of -variëteit) die door de mens geselecteerd is om bepaalde kenmerken naar wens te optimaliseren in tegenstelling tot wilde planten. Het gaat hier dan om kenmerken zoals kleur, aantal bloemblaadjes, vlezigere vruchten, enz.

Stedelijk hitte-eiland: plaatselijke temperatuurstijgingen in stedelijke gebieden in vergelijking met nabijgelegen landelijke of beboste gebieden die het gevolg zijn van de kunstmatige inrichting van de oppervlakte en de menselijke activiteiten

Inheems: een soort die van nature in een bepaald gebied voorkomt, in tegenstelling tot exotische soorten die door de mens geïntroduceerd zijn

Invasief: een uitheemse invasieve soort, d.w.z. een soort die zich ongecontroleerd verspreidt in het gebied waar hij geïntroduceerd is en vaak ook een impact heeft op de plaatselijke ecosystemen

Bijvriendelijke plant: plant die nectar en/of stuifmeel produceert, een belangrijke bron voor bestuivende insecten (onder meer voor de honingbij die er honing van maakt)

Veerkracht: het vermogen van een (eco)systeem om zich na een schok aan te passen

Vaste plant: een plant die meerdere jaren leeft maar geen hout vormt, in tegenstelling tot houtplanten

Slingerend: term gebruikt om planten aan te duiden die zich om hun steun winden (vaak omdat ze naar het licht klimmen)

Rankend: draadvormige ranken, enkelvoudig of vertakt, waarover sommige planten beschikken om zich rond een steun te wikkelen en op die manier te klimmen

INTERESSANTE BRONNEN OM NOG EEN STAP VERDER TE GAAN

DE TUIN EN DE NATUUR IN DE STAD

- Ecologisch tuinieren
<https://www.velt.be/ecologisch-leven-je-tuin>
- Groene voetjes in de kinderopvang
<https://www.kindengezin.be/img/artikel-groene-voetjes-in-de-kinderopvang.pdf>
- Biodiversiteit en school De natuur in de stad Pedagogisch dossier voor het basis- en secundair onderwijs. Leefmilieu Brussel
https://document.environnement.brussels/opac_css/electfile/DOP_Biodiversite_Biodiversiteit_NL.pdf?_ga=2.170644007.629103447.1626076783-1574749550.1621277155
- Een natuurlijke en gezellige tuin. Leefmilieu Brussel
<https://leefmilieu.brussels/news/week-zonder-pesticiden-pesticideloze-activiteiten-uw-buurt>
- Groen op alle verdiepingen:
<http://vegetage.brussels>
- 1m² puur natuur
<http://www.1m2.be>
- WORMS vzw om alles te weten over compost)
<https://www.wormsasbl.org>
- Informatie van Leefmilieu Brussel over compost
<https://leefmilieu.brussels/themas/zero-afval/advies/afval-verwerken/ik-composteer-mijn-organisch-afval>
- Vzw Zonnebloem om alles te weten over de moestuin
<http://www.tournesol-zonnebloem.be>
- Fiches 'gebouwen en biodiversiteit'. Leefmilieu Brussel.
<https://leefmilieu.brussels/news/gebouwen-en-biodiversiteit-fiches-om-concreet-actie-te-ondernemen-uw-gebouwen>
- Pimp je speelplaats! Buitenruimten op school die samen ontworpen, ingericht en beleefd moeten worden. GoodPlanet Belgium.
https://www.goodplanet.be/pimp-je-speelplaats/docs/2017/Toekomstvisie-2017_web.pdf

DE TUIN EN GIFTIGE PLANTEN

- Brochure van het antigifcentrum die de kinderopvangomgevingen van de ONE als referentie gebruiken
https://www.antigifcentrum.be/sites/default/files/imce/agc_brochure%20NL_def.pdf
- Giftige planten. Plantentuin Meise
https://www.plantentuinmeise.be/cms/Files/File/Giftige%20planten_web_PDF_tekstNL.pdf
- Handboek Veiligheid van speelterreinen. FOD Economie
<https://economie.fgov.be/nl/publicaties/handboek-veiligheid-van>

CONTACTDIENSTEN VOOR 'NUL PESTICIDEN' EN HET VER- WELKOMEN VAN DE NATUUR IN DE KINDEROPVANGOMGE- VING

**VRAGEN OVER HET BEHEER VAN UW BUITENRUIMTE ZONDER PESTICIDEN? ZIN OM DE BIODI-
VERSITEIT TE BEVORDEREN? ADVIES NODIG?**

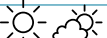

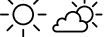

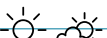

U kunt contact opnemen met:

de natuurfacilitator van Leefmilieu Brussel

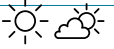

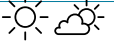

nature@environnement.brussels

BIJLAGE - PLANTENLIJST TER INSPIRATIE

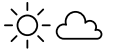

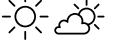

NAAM	TYPE	HOOGTE	DICHTHEID	BLOOTSTELLING	BLOEIPIERODE	KLEUR	KENMERKEN
Alsem schmidtiana 'nana' <i>Artemisia schmidtiana 'nana'</i>	V	1,50 m	5-9		Juni tot september		Zilvergrijze bladeren, vormt een zacht tapijt
Lievestrond (I) <i>Galium odoratum</i>	V	30 cm	5		April tot juli		 Groenblijvende bladeren*, bodembedekker, winterhard, geneeskrachtig, geurig (I)
Amerikaanse Trompetbloem <i>Campsis radicans</i>	K	10 m	/		Augustus tot oktober		Zeer winterhard, klimt met behulp van zijn hechtwortels
Bernagie (I) <i>Borago officinalis</i>	T	60 cm	10		Maart tot november		 Eetbaar (I)
Kruipend zenegroen (I) <i>Ajuga reptans</i>	V	20 cm	3		Mei tot juni		 Groenblijvende bladeren, bodembedekker, gemakkelijk in onderhoud, winterhard (I)
Gele kamille (I) <i>Anthemis tinctoria</i>	V	70 cm	3		Mei tot september		Winterhard, gemakkelijk te kweken, verplant (I)
Prachtklokje (I) <i>Campanula persicifolia</i>	V	80 cm	5		Maart tot juli		Rijke bloei, gemakkelijk te kweken, winterhard (I)
Citroenmelisse <i>Melissa officinalis</i>	V	80 cm	6		Juni tot augustus		 Geurig, eetbaar, zeer winterhard
Scheefkelk <i>Iberis sempervirens</i>	V	30 cm	7		Maart tot mei		 Groenblijvende bladeren, bodembedekker, geurig, gemakkelijk te kweken
Hondsroos (I) <i>Rosa canina</i>	E	3 m X 2 m (B)	/		Mei tot juni		 Interessant voor vogels, eetbare vrucht, geurig (I)
Tuinbonen <i>Vicia faba</i>	E	1 m	4		Juni tot juli		 Voorjaarsbloei, zeer winterhard, eetbaar
Wijfjesvaren (I) <i>Athyrium filix-femina</i>	V	1 m	7		/		Decoratieve bladeren, gemakkelijk in onderhoud (I)
Bosaardbei (I) <i>Fragaria vesca</i>	V	30	4-6		Mei tot september		Eetbaar, groenblijvend, bodembedekker (I)
Frambozenstruik (I) <i>Rubus idaeus</i>	E	2 m X 1 m (B)	/		Maart tot september		 Eetbaar, kan klimmen, lange bloeiperiode (I)
Oost-Indische kers <i>Tropaeolum majus</i>	E	3 m	5		Juni tot oktober		 Eetbaar, ideaal om bladluizen uit de moestuin te houden

BIJLAGE - PLANTENLIJST TER INSPIRATIE

NAAM	TYPE	HOOGTE	DICHTHEID	BLOOTSTELLING	BLOEIPIERODE	KLEUR	KENMERKEN
Wilde peen <i>Docus carota</i>	E-T	70 cm	5		Juli tot augustus		Eetbaar, groenblijvende bladeren (I)
Gipskruid (I) <i>Gypsophila muralis</i>	E	20 cm	5		Juli tot oktober		Mooie en rijke bloei, gemakkelijk te kweken
Hop (I) <i>Humulus lupulus</i>	K	8 m	/		Juni tot september		 Geurig, slingerende* (I)
Gele kiwi <i>Actinidia deliciosa</i>	K	6 m	/		Juni tot juli		Eetbare vrucht, winterhard, zelfbesluitende variëteit, slingerende* plant
Beemdkroon (I) <i>Knautia arvensis</i>	V	60 cm	5		Juli tot september		 Geurig, rustiek (I)
Lavendel <i>Lavandula officinalis</i>	V	50 cm	4		April tot september		 Geurig, eetbaar
Groot kaasjeskruid (I) <i>Malva sylvestris</i>	V	60 cm	3		Mei tot augustus		 Winterhard(I)
Munt (I) <i>Mentha sp.</i>	V	50 cm	6		Juni tot oktober		Eetbaar (I)
Bosvergeet-mij-nietje (I) <i>Myosotis sylvatica</i>	T	45 cm	15		April tot juni		Mooie en rijke bloei (I)
Afrikaantje <i>Tagetes patula</i>	E	15 cm	7		Mei tot oktober		Mooie en rijke bloei
Ezelsoren(I) <i>Stachys byzantina</i>	V	60 cm	5		Juni tot augustus		Donzig (lang, zijdeachtig haar) (I)
Roze vetkruid (I) <i>Sedum sp. (Sedum acre moet worden vermeden, wan het is irritant)</i>	V	20 cm	7		Maart tot augustus		 Groenblijvende bladeren, winterhard, gemakkelijk te kweken (I)
Bloedzuring <i>Rumex sanguineus</i>	E	40 cm	7		/	/	Winterhard, gemakkelijk te kweken
Gehoorde klaverzuring (I) <i>Oxalis corniculata</i>	E	15 cm	20		Juni tot september		Winterhard, bodembedekker, gemakkelijk te kweken (I)
Passiebloem <i>Passiflora sp.</i>	K	10 m	/		Mei tot oktober		 Heel esthetische bloemen

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

BIJLAGE - PLANTENLIJST TER INSPIRATIE

NAAM	TYPE	HOOGTE	DICHTHEID	BLOOTSTELLING	BLOEIPIERODE	KLEUR	KENMERKEN
Kleine maagdenpalm (I) <i>Vinca minor</i>	V	30 cm	10		Februari tot juni		Groenblijvende bladeren, bodembedekker (I)
Struikganzerik (I) <i>Potentilla fruticosa</i>	V/St	40 cm	1		Mei tot oktober		Lang bloeiperiode, winterhard (I)
Gevlekt longkruid (I) <i>Pulmonaria officinalis</i>	V	30 cm	5		Maart tot mei		 Eetbaar, winterhard (I)
Rozemarijn <i>Rosmarinus officinalis</i>	V/St	1,50 m	1		Mei tot juni		 Groenblijvende bladeren, kruid
Rucola <i>Eruca sativa</i>	E	30 cm	25		/	/	Eetbare plant, gemakkelijk te kweken, productief
Goudsbloem <i>Calandula officinalis</i>	E	50 cm	6		Juni tot oktober		Eetbare bloem
Tijm <i>Thymus vulgaris</i>	V/St	40 cm	10		Maart tot augustus		 Kruid
Echte valeriaan <i>Valeriana officinalis</i>	V	1,20 m	4		Mei tot juli		 Kan goed tegen droogte, kruid, geneeskrachtig
Wijnstok (I) <i>Vitis vinifera</i>	K	10 m	/		Juni tot september		 Eetbare vrucht (I)
Maarts viooltje (I) <i>Viola odorata</i>	V	30 cm	7		Maart tot juni		 Geurig, eetbaar (I)
Engels gras (I) <i>Armeria maritima</i>	V	10 cm	3		Mei tot augustus		Groenblijvende bladeren, winterhard (I)

(I) Inheems	V Vaste plant
 Bijenplant	E Eenjarig *
K Klimmer	T Tweejarig*
Dichtheid: planten/m ²	St Struik

*Definitie beschikbaar in de woordenlijst p.47

Lievevrouwebedstro : David J. Stang

Maarts viooltje : Robert Flogaus-Faust

Wijfesvaren : MallaurieBrach

Bosaardbei : Ruth helen

Scheefkelkt : Yann

Ezelsoren: Jean-Pol GRANDMONT

Passiebloem : Moniquiña

Goudsbloeml : KENPEI

Echte valeriaan : Christian Hummert (Ixitixel)

INFO

leefmilieu
brussel
.brussels

02 775 75 75 · ENVIRONNEMENT.BRUSSELS

Rédactie: Valérie Vanparys, Marina Rechul (Apis Bruoc Sella), Henri Caulier (Bruxelles Environnement)

Proeflezen: Héroïse Papillon, Nadine Vanderheyden (ONE)

Coördinatie: Valérie Vanparys, Henri Caulier

Wij danken de kinderopvangomgevingen voor het openstellen van hun gebouwen voor fotografen

Fotocredits:

Bruxelles Environnement : H. Caulier, cover, pp 4, 7, 26 – Corinne Descamps p 4

Les Petits Poneys : pp 8, 17, 18

La Maison en Couleurs : pp 8, 15, 16, 21, 44

Apis Bruocella : pp 2, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 40, 43, 44, 46

Getty Images : pp 2, 3, 4, 5, 6, 8, 19, 20, 21, 22, 23, 23, 24, 25, 26, 31, 36, 38, 39, 41, 47, 48, 49, 54

Wikimedia - licence Creative Commons pp 5 et 53

Infographics: Aurélie Lannou

Wettelijk depot D/5762/2021/14

Met de vriendelijke medewerking van

Verantw. Uitg.: F. Fontaine & B. Dewulf – Havenlaan 86C/3000 - 1000 Bruxelles

© Leefmilieu Brussel - September 2021